

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐
ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

คำนำ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับพระมหากรุณาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงอีกวาระหนึ่งในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ นี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธาน ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร นับเป็นสิริมงคลอันสูงยิ่งแก่ชาวจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้ร่วมเฝ้าทูลละอองพระบาทโดยถ้วนหน้า

การถวายผ้าพระกฐินพระราชทานครั้งนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เชิญชวน ประชาคมจุฬาฯ ตลอดจนองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียง ร่วมเป็นเจ้าภาพตั้งที่เคยปฏิบัติมา สำหรับเงินซึ่งผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมทำบุญสมทบถวาย เป็นพระราชกุศล จักได้นำไปใช้ในการสร้างศาลาจำนวน ๒ หลัง ณ บริเวณใกล้เรือนพระศรีมหาโพธิ์ในวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๙๐ พรรษา และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๔ พรรษา

ในโอกาสนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกจำนวน ๒ เล่ม เล่มหนึ่งกล่าวถึง ประวัติความเป็นมาและพุทธศิลป์ที่สำคัญในวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร อีกเล่มหนึ่งคือบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นหนังสือทรงคุณค่า เป็นอาทิธรรมบรรณาการเพื่อเป็นอติตประโยชน์แก่สาธุชนทั่วไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะผู้รับพระมหากรุณาเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน ขอเชิญชวนทุกท่านพร้อมใจกันน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายกุศลอันพึงบังเกิดมิในทุกส่วนแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ และขอให้ทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศลในครั้งนี้ได้รับอานิสงส์โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ คุณหญิงสุชาดา กีระนันทน์)

อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กำหนดการ
พิธีสมโภชองค์กฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๕๐
ณ ศาลาพระเกี้ยว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันพุธที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

- เวลา ๑๖.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธี พร้อมกัน ณ ศาลาพระเกี้ยว
- เวลา ๑๖.๔๕ น. นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์ ผู้ช่วยอธิการบดี ถึงบริเวณพิธี
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
ขึ้นสู่พานแว่นฟ้า ตั้งบนโต๊ะหมู่
อธิการบดีตั้งพัทธรองของมหาวิทยาลัย
วางผ้าไตรของมหาวิทยาลัยบนพานเงิน
วางเครื่องไทยธรรมที่โต๊ะด้านหน้าหรือด้านข้างโต๊ะหมู่ผ้าพระกฐิน
พระราชทาน
- เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถึงบริเวณพิธี (วงปี่พาทย์พิธีบรรเลงประกอบพิธี)
เริ่มพิธีสงฆ์
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจุดเทียน รูป บูชาพระรัตนตรัย
พระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยถวายจตุปัจจัยไทยธรรมบูชาภัณฑ์เทศน์
พระสงฆ์ ๘ รูป เจริญพระพุทธรูป
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัย
และผู้ร่วมพิธีถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระสงฆ์ ๘ รูป
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัย
และผู้ร่วมพิธีกรวดน้ำ
พระสงฆ์อนุโมทนา
นายกสภจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัย
และผู้เข้าร่วมพิธีรับการประพรมน้ำพระพุทธรูป
เสร็จพิธีสงฆ์
การแสดงนาฏศิลป์สมโภช โดยภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
และชมรมฝ่ายศิลปวัฒนธรรม องค์การบริหารสโมสรนิสิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแต่งกาย	ข้าราชการ / ผู้ร่วมพิธี	สากลนิยม / ผ้าไทย สุภาพ
	นิสิตชาย / หญิง	เครื่องแบบนิสิต

กำหนดการ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
ประจำปี ๒๕๕๐
ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

เวลา ๑๖.๐๐ น. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน
โดยรถยนต์พระที่นั่ง ถึงวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
(วงศุริยวงศ์บรรเลงเพลงมหาชัย)
นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน คณาจารย์ บุคลากร นิสิต และผู้ร่วมพิธี
เฝ้าฯ รับเสด็จ
ผู้แทนนิสิตชาย-หญิง ทูลเกล้าฯ ถวายพวงมาลัย
เสด็จฯ เข้าสู่พระวิหาร
ทรงกล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน
ทรงวางผ้าไตรไว้บนพานแว่นฟ้า และทรงประเคนผ้าไตรพร้อมกับ
ประเคนเทียนปาฏิโมกข์
พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก
ประทับพระราชอาสน์
(พระสงฆ์ทำพิธีกฐินกรรม)
เสด็จฯ ไปถวายเครื่องบริวารพระกฐินแก่พระผู้ครองผ้าพระกฐิน
ประทับพระราชอาสน์ที่เดิม
อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/
สำนัก ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีในพระอุโบสถ ถวายผ้าไตร
และเครื่องไทยธรรมแก่พระอินทร์
นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอ่านคำปวารณาถวายปัจจัย
โดยเสด็จพระราชกุศล
ทรงหลังทักษิณาทน
อธิการบดีกราบบังคมทูลเบิกผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินบำรุงพระอาราม
เข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานของที่ระลึก
เสด็จฯ ไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการ
เสด็จฯ ออกจากพระวิหาร

การแต่งกาย

ข้าราชการ	เครื่องแบบปกติขาวสวมหมวก
ผู้ร่วมพิธี	สากลนิยม / ผ้าไทย สุภาพ
นิสิตชาย / หญิง	เครื่องแบบนิสิต

พุทธศิลปกรรม ณ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร

อาจารย์จิววรรณ แสงเพชร*

สระปฐมวัน และพระราชวังปฐมวัน

ในครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงที่นาหลวงบริเวณทุ่งบางกะปิ ริมคลองสามเสนแห่งหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติหรือเจ้าพระยาองค์น้อย เป็นแม่กอง และพระสามภพพ่าย(หนู)^๑ ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นพระยาเพชรพิไชย เป็นนายงาน ว่าจ้างชาวจีน ชุดสระใหญ่ ๒ สระติดต่อกัน สระที่อยู่ด้านทิศเหนือ เรียกว่า สระใน ด้านทิศใต้เรียกว่า สระนอก ภายในสระปลูกพันธุ์ปทุมชาตินานาชนิด ดินที่ขุดขึ้นจากสระ โปรดฯ ให้ถมทำเป็นเกาะแก่งน้อยใหญ่ บริเวณริมฝั่งก็ถมทำสวนสำหรับปลูกพรรณไม้ดอกรวมทั้งพืชผักชนิดต่างๆ เพื่อให้เป็นรมณีสถานที่เสด็จประพาส รวมทั้งเหล่ามหาชนได้ไปเล่นเรือ เสมือนเมื่อครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

แล้วโปรดฯ ให้ขุดคลอง^๒ ไขน้ำเข้ามาจากคลองแสนแสบที่อยู่ทางทิศเหนือ ทำเป็นทางเดินเรือเข้ามาในสระ พื้นที่ฝั่งสระในไปจรดถึงคลองแสนแสบ ก่อกำแพงล้อมรอบกันเป็นเขตพระราชฐาน พระราชทานนามว่า **พระราชวัง**

* อาจารย์ประจำภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หนู เกตุทัต

^๒ ปัจจุบัน คือ คลองอรรถ

ประทุมวัน^๓ ภายในสร้างพระที่นั่ง ๒ ชั้น คือ **พระที่นั่งประทุมภิรมย์** สำหรับเป็นที่ประทับแรม ตั้งอยู่ริมสระ มีพลับพลาที่ประทับสำหรับเสด็จออก เรือนฝายในโรงครัวฝายใน โรงครัวเลี้ยงขุนนาง และโรงละคร เสด็จฯไปประทับแรมครั้งแรกเมื่อ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

การสร้างวัดปทุมวนาราม

บริเวณด้านทิศใต้ ริมสระนอกข้างตะวันตก โปรดฯให้สร้างพระอาราม **“วัดประทุมวันาราม”** หรือ **“วัดปทุมวนาราม”** พระราชทานแต่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และโปรดฯให้อาราธนาพระสงฆ์ธรรมยุติกจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรก พระราชทานสมณศักดิ์เป็น **พระครูประทุมธรรมธาดา (กล้า)** แล้วโปรดฯให้เรียก สระบัว ซึ่งทรงสร้างใหม่ รวมทั้งตำบลแห่งนี้ว่า **“ปทุมวัน”**

ครั้นเมื่อถึงฤดูแล้งเดือนยี่ ข้างขึ้น ก็ให้ขนน้ำจากคลองแสนแสบเข้าไปในสระ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคจากพระบรมมหาราชวัง มาประทับแรม ณ พระราชวังแห่งนี้ ๒ ราตรีบ้าง ๓ ราตรีบ้าง รวมทั้งโปรดฯให้พระราชวงศ์ และข้าราชการฝายในลงเรือพายเก็บดอกบัวและพันธุ์พฤกษชาติต่างๆ เป็นที่สำราญพระราชหฤทัย เสมือนเสด็จประพาสหัวเมืองที่นอกพระนคร เสด็จฯโปรดฯให้อาราธนาพระราชอาคันตุกะลงเรือสำปั้นพายเข้าไปรับบิณฑบาตในเขตพระราชฐาน ครั้นเพลาค่ำก็จัดให้มีผ้าป่า แลให้ข้าราชการเล่นเพลงสีกวาดดอกสร้อย มีละครข้างในที่

^๓ พระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างใหม่ในกรุงเทพมหานครมี ๓ แห่ง คือ (๑) **พระราชวังประทุมวัน** (๒) **พระราชวังนันทอุทยาน** และ (๓) **พระราชวังสราญรมย์** รายละเอียดดูที่ “ตำนานวังเก่า”, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕**, กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒, หน้า ๓๗๗.

เรื่อง การฉลองวัดปฐมวนาราม กล่าวว่ามีการจัดงานฉลอง ๕ วัน ๕ คืน เริ่มขึ้น ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ เวลาบ่าย มีการตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูป ไม้ไทร และเครื่องบริวารต่างๆ ลงเรือเอกไชยจากที่หน้า **พระที่นั่งขลังคพิมาน**^๖ บริเวณท่าราชวรดิษฐ์ กระบวนแห่ประกอบด้วย เรือเอกไชยบุษบกลำหนึ่ง เรือตั้ง ๕ คู่ เรือกราบ ๒ ลำ เรือศรี ๔ ลำ แล่นมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าสู่คลองแสนแสบจนถึงวัดปฐมวนาราม

รุ่งขึ้น ณ เดือนอ้าย แรม ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๒ วันจันทร์ที่ ๒๓ วันอังคารที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ เวลาบ่าย โปรดฯให้อารามพระสงฆ์ จำนวน ๑๐๘ รูป เจริญพระพุทธมนต์ภายในพระอารามที่ **พระอุโบสถ ๒๐ รูป** ที่ **พระวิหาร ๗๓ รูป** และที่ **พระศรีมหาโพธิ์ ๑๕ รูป**

วันแรม ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า โปรดฯให้นิมนต์พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ทั้ง ๓ วัน ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ครั้น ณ วันแรม ๑๔ ค่ำ มีการตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน บายศรีทอง เวียนเทียนสมโภช มีพระธรรมเทศนาโดยพระราชาคณะ วันละ ๑ กัณฑ์ ของไทยทานจัดเป็นกระจาด ๓ ชั้น กระจาดละ ๕ ตำลึง มีผลกัลปพฤกษ์ตั้งทาน ๔ ต้นๆ ละ ๑ ชั่ง

^๖ **พระที่นั่งขลังคพิมาน** เป็นพระที่นั่งองค์เล็กริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมเรียกว่า **พระตำหนักน้ำ** หรือ **พระตำหนักแพ** ตั้งอยู่บริเวณท่าราชวรดิษฐ์ อันเป็นท่าม้าสำหรับเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ภายหลังเหตุการณ์พระราชทานนามพระที่นั่งคูที่ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **รวมพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : องค์การตำราของคุรุสภา, ๒๕๔๗, หน้า ๑๔.

และโปรดฯให้มีการละเล่นสมโภชพระอาราม ประกอบด้วย โขน หุ่นละครจิว ไม้ค้ำ ไม้สูง ๓ วัน เพลาค่ำ มีหนัง มีระทวยสูง ๑๒ วา จำนวน ๖ ระทวย และการละเล่นดอกไม้เพลิงต่างๆ เสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรมที่พระราชวัง ณ **พระที่นั่งประทุมภิรมย์** ตลอด ๕ ราตรี รุ่งขึ้น เดือนยี่ ขึ้น ๑ ค่ำ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ งานฉลองวัดปทุมวนารามได้สิ้นสุดลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับพระบรมมหาราชวัง^๗

พุทธศิลปกรรมที่สำคัญภายใน วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร

วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ ณ เลขที่ ๙๖๙ แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร สำหรับงานพุทธศิลปกรรมที่สำคัญภายในวัดปทุมวนาราม แบ่งออกเป็น ๒ เขต คือเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

ภายในเขตพุทธาวาส มีการวางแผนผังสิ่งก่อสร้างอาคาร ตามแนวแกนทิศตะวันออก เรียงลำดับความสำคัญจาก พระอุโบสถ พระสถูปทรงระฆัง และพระวิหาร อันเป็นลักษณะการวางแผนผังตามขนบนิยม ที่ปรากฏในการสร้างพระอารามสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพมหานคร และวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^๘ เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีความพิเศษอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การสร้าง

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

^๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระอารามวัดตรีทศเทพ ในปีพ.ศ. ๒๔๐๖ อันเป็นปีเดียวกับที่ทรงสถาปนาวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือนพระศรีมหาโพธิ หรือ **โพธิมระ** คือ อาคารที่สร้างล้อมรอบพระศรีมหาโพธิ ต่อเชื่อมกับพระวิหาร ทำให้มีกลุ่มอาคารสำคัญ ๔ หลัง แตกต่างจากพระอารามแห่งอื่นที่ทรงสร้าง โดยมีการก่อกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูทางเข้าออก ทางด้านทิศตะวันออก ๒ ประตู ข้างพระอุโบสถและพระวิหาร ทิศตะวันตกต่อเชื่อมกับเขตสังฆาวาส ๒ ประตู ทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ ๑ ประตู

และเนื่องด้วยมีขนาดใหญ่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก และทิศใต้ ในสระปลูกปทุมชาติขนาดนาพันธุ์ ทำให้พระอารามแห่งนี้มีความพิเศษทั้งงดงาม ประดุจดังลอยอยู่บนมหาโบกขรณีขนาดใหญ่ อันเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคงานศิลปกรรมประเภทต่างๆ ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ **“ปทุมวนา”** อันเป็นมงคลนามของพระอารามแห่งนี้

พระอุโบสถ

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน รูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๔ มีบันไดกลางที่ทางขึ้นด้านหน้าและด้านหลัง ชั้นบนยกพื้นพระเบ็ียงเดี่ยวๆ มีแนวลูกกรง ตั้งสลับกับเสาพาไลรูปสี่เหลี่ยมก่อล้อมที่ค้ำนออก แบบเดียวกับพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดบวรนิเวศวิหาร ที่โคนเสาพาไล ประดับแผ่นศิลาสี่เหลี่ยมคล้ายโบเสมมาตั้งบนฐานสิงห์ จำหลักรูปแจกันดอกบัวแบบจีน ฐานประตูและหน้าต่างประดับลายปูนปั้นผูกเป็นหม้อบุรณะฆฏะ ลักษณะคล้ายแจกันมีดอกปทุมชาติผลิบานไสว ผูกประสานสลับด้วยลายเครือเถาและลายดอกพุดตานที่ทำเป็นกรอบประตูหน้าต่าง ลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงาม (รูปที่ ๑)

บริเวณพระอุโบสถตั้งบนฐานไพทียกพื้นเดี่ยวๆ ก่อล้อมด้วยกำแพงแก้วรูปกระเบื้องปูลาดสี่เหลี่ยม บนสันกำแพงทั้ง ๘ ทิศ ประดับเสมาจำหลักหินตั้งบนฐานสิงห์ ลักษณะเป็นแท่งหินทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลม สลักรูปพญานาค

ที่มุมทั้ง ๔ ตรงกลางผูกสายเป็นรัศมีรูปดอกบัวหรือจักร ตามแบบพระอาราม
หลวงที่ทรงสร้าง (รูปที่ ๒๒, ๓)

ส่วนหลังคาพระอุโบสถ เป็นมุขตต ๒ ชั้น มุงกระเบื้องกาบกล้วย ปลาย
ชายคาประดับกระเบื้องเชิงชายลายเทพพนม หน้าบันพระอุโบสถ เป็นเครื่อง
ลายอง ตามแบบศิลปะไทยประเพณี ที่ส่วนกลางหน้าบันแกะเป็นวงรูปอุณาโลม
ภายในประดับ **พระบรมราชสัญลักษณ์ ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**^๘ รูปพระมหามงกุฏประดิษฐานเหนือพาน ตกแต่ง
ล้อมรอบด้วยลายกระหนก เหนือขึ้นไปล้อมกรอบด้วยลายกระหนกเปลว ผูก
ประกอกรับรูปสัตว์หิมพานต์ เบื้องล่างมีรูปสระบัวดอกปทุมชาติและใบชานาค
ต่างๆ ลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างวิจิตร (รูปที่ ๔) บานประตูและ
หน้าต่างด้านนอก ปั้นประดับเป็นรูปธรรมชาติและชีวิตชนบท ลงรักปิดทอง
ประดับกระจก ด้านในเขียนรูปเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชา อันเป็นเครื่องหมาย
และสัญลักษณ์มงคลตามคติจีน

^๘ **พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ที่ประดับ
เหนือหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร มี ๒ แบบ คือ (๑) รูป
พระมหามงกุฏประดิษฐานเหนือพาน ประดับเหนือหน้าบันพระอุโบสถ (๒) รูปพระมหามงกุฏ
ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า(พาน ๒ ชั้น) ขนาบข้างด้วยฉัตร ประดับเหนือหน้าบันชั้นต
ของพระวิหาร

- ผู้เขียนได้รับคำอธิบายจาก ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ^{๑๐} นับเป็นตัวอย่างของภาพจิตรกรรมไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นอิทธิพลและเทคนิคการเขียนภาพแบบตะวันตก ผสมผสานกับรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ นับเป็นงานฝีมือช่างชั้นครูที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่ง (รูปที่ ๕) และในส่วนของเนื้อหา ยังมีความแตกต่างจากภาพจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มักเคร่งครัดระเบียบในการเขียนภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เรื่อง พุทธประวัติและทศชาติชาดก การจัดเนื้อหาและองค์ประกอบภาพแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ

พื้นที่ผนังบริเวณเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ด้าน เขียนบรรยาย *ภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์*^{๑๑} ตามที่ปรากฏใน *วรรณกรรมไตรภูมิโลกวินิจจกถา*

^{๑๐} ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ แต่เดิมมีความเข้าใจกันว่า ถูกไฟไหม้เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๑๕ แล้วทำการเขียนขึ้นใหม่ แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ *พระราชบัณฑิต* ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม ท่านได้กรุณาชี้แจงว่า ไฟไหม้พระอุโบสถในครั้งนั้น ไหม้เฉพาะเครื่องบนและหลังคาพระอุโบสถเพียงบางส่วน ไม่ได้ไหม้ด ทำความเสียหายแก่ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

จากศึกษาและตรวจสอบโดยละเอียดครั้งนี้พบว่า ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เป็นภาพชุดเดิมครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการอนุรักษ์และซ่อมแซมเฉพาะส่วนที่ชำรุด โดยช่างจากกรมศิลปากร ทำการลงสีและดัดกลายเฉพาะส่วนที่ชำรุด จากนั้นจึงเขียนเส้นดิ่ง ซัดเป็นเส้นตรงเรียงตั้งฉากไปตามแนวภาพที่ชำรุด ซึ่งจะสังเกตเห็นในระยะใกล้ภาพที่มีความสมบูรณ์ที่สุด คือ บริเวณผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ด้าน สำหรับผนังระหว่างช่องหน้าต่าง มีการซ่อมแซมมากโดยเฉพาะบริเวณส่วนล่างของภาพที่ถูกความชื้น

^{๑๑} ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ บนผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างชุดนี้ในอดีตได้มีการตีความว่าแสดงภาพการเสด็จประพาสสระบัว รอบๆมีเรือพระที่นั่งลอยล้าอยู่กลางสระ ประกอบด้วยดอกบัวบานาชนิด ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ผนัง พบว่า ภาพทั้ง ๔ ผนัง มีความสัมพันธ์กัน แสดงความหมายและสัญลักษณ์ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเหล่าเทพเทวา เทพบุตร เทพธิดาที่มาประชุมกันชมสวนและชมสระบัว อันอาจเปรียบได้กับวาระแรกสร้าง การเฉลิมฉลองการสร้างพระอารามอันเปรียบประดุจสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ที่รจนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เน้นความสำคัญของภาพพระน้าขนาดใหญ่ และสวนสวรรค์ อันเป็นปริมณฑลประจำทิศทั้ง ๔ ของ**สุทนต์มมหานคร** รวมทั้งภาพพระอินทร์และเหล่าเทพวิวาร แสดงความรื่นเริงยินดี เป็นที่รื่นรมย์ ดำราญหฤทัย อันเปรียบได้กับวาระแรกในการสร้างพระอารามแห่งนี้ (แผนผังที่ ๑, ๓๒)

๑. **สุทนต์มมหานคร** : ผนังทิศตะวันตกด้านตรงข้ามพระพุทธรูปปฏิมาประธาน เป็นฉากเริ่มแรกของภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เขียนภาพ**เมืองสุทนต์** หรือ **สุทนต์มมหานคร** บนดาวดึงส์เทวพิภพ โดยเขียนภาพคันดาล ๗ ต้น^{๑๒} อันเป็นเขตแดนกำแพงรอบคูเมืองมหานคร (รูปที่ ๖-๗)

“... เมืองดาวดึงส์นั้น มีนามบัญญัติชื่อว่า **สุทนต์นคร** มีปริมาณ ได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แวดล้อมไปด้วยสุวรรณปรการทอง โดยรอบ... ภายนอกกำแพงพระนครนั้น ประกอบด้วยคูล้อมรอบ สองข้างคูนั้นก่อด้วยอิฐทอง อิฐเงิน อิฐแก้วมณี และอิฐแก้วไพฑูรย์ น้ำในคูนั้นทั้งเย็นทั้งใสบริสุทธิ์สะอาด ภายในคูนั้นประกอบด้วย เรือประพาส มีอาทิ เรือเงิน เรือทอง เรือแก้ว ภายในเรือทั้งหลาย นั้นมี**กฤดาการ บุษบก** พิจิตรไปด้วยกบกาญจนกนกเกี้ยว งามไปด้วยมุขแลบันฑูร ซ่อห้อยแลซ่อตั้ง กระจังใหญ่กระจังน้อย ถ้วนแล้วด้วยสัตว์พิศวัตน์เรื่องวังสี... บุษบกแก้ว ๗ ประการ เทวบุตรทั้งหลายแต่บรรดาที่จะปรารถนาจะลงสรงสนาน ย่อมพานางเทพอัปสรสาวสวรรค์ลงในเรือทั้งหลายนั้นๆ โดยอันควรแก่

^{๑๒} การจัดองค์ประกอบภาพ โดยการเขียนภาพคันดาล ๗ ต้น อาจเปรียบได้กับ การเขียนภาพ **เขาสัตตบริภัณฑ์** ภูเขาวงแหวน ๗ ลูก ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งปรากฏในงานจิตรกรรมไทยประเพณีบนผนังด้านหลังพระพุทธรูปปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถ ตามแบบแผนเดิม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อัครมหาเสนา ถ้าจิตแห่งเทพบุตร แดทเวธิตาปรารถนาจะให้เรื่อนั้น
ไปด้วยในประเทศที่ใดๆ เรื่อนนั้นก็ลอยเด่นระรื่นเรื่อยเจื้อยไป
ประเทศ นั้นๆ ถ้าเรี่ยมโนรชความปรารถนา

อันหนึ่งพวกพ้องปทุมกุสุมาลา แต่บรรดาในในประเทศที่
นั้นล้วนพิชิตด้วยสัจธรรมงามประหลาดๆกัน ส่งกลิ่นอยู่หอมฟุ้ง
เป็นนิภาวันันตร์ บรมิได้รู้ว้าย ถ้าเทพบุตรเทเวธิตาทั้งหลาย มีความ
ปรารถนาที่จะเก็บมาเขยชมในขณะใด ก็ลอยมาสู่เงื้อมหัตถ์ใน
ขณะนั้น บรมิพักทั้งพักถอน บรมิพักแต่คักเก็บลำบากยากใจ

... ภายนอกเขื่อนออกไป มีระเบียบ คันดาล บังเกิดขึ้น
เป็นต่อแถวเรียบเรียงกัน ถ้าคันดาลนั้นแล้วด้วยทอง ใบแผลม
นั้นแล้วด้วยเงินบ้าง แล้วด้วยแก้วไพฑูรย์บ้าง แล้วด้วยแก้วมณี
บ้าง ถ้าคันดาลนั้นแล้วด้วยเงิน ใบแผลมแล้วด้วยทองบ้าง แล้ว
ด้วยแก้วไพฑูรย์บ้าง แก้วมณีบ้าง ... ตกว่าสีใบ สีผล สีคัน
นั้นๆสลับๆกัน จะได้เป็นสีอันเดียวกันหาบมิได้ กาลเมื่อพระพาย
รำเพยพัด เสียงผลเสียงใบแห่งคันดาลทั้งหลายนั้น ก็คังสนั่น
เสนาะกลมเกลี้ยง เปรียบประคองสำเนียงทิพยสังคีตศุริยคนตรี
อันมีองค์ ๕ ประการ^{๑๓} ฟังนี้ไพเราะจับจิต นำมาซึ่งความยินดี....”^{๑๔}

^{๑๓} ศุริยสังคีต อันมีองค์ ๕ ประการ อาจหมายถึง ปี่พาทย์เครื่อง ๕ หรือปี่พาทย์พิธี ซึ่ง
จะปรากฏในฉากจิตรลดาวันอุทยานและจิตรลดาโบกขรณี ฉะนั้นก็ไปด้านทิศใต้

^{๑๔} ศิลปากร, กรม, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ (ไตรภูมิโลกวินิจจยถกถา),
กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕, หน้า ๙๕๑.

จากเนื้อหาวรรณกรรมไตรภูมิโลกวินิจยกถา ดังที่กล่าวมาสอดคล้องกับคำบรรยายที่ ภายหน้ากระดานเหนือกรอบประตูพระอุโบสถ ความว่า

“... เรื่องนี้ เทพบุตรเทพธิดา... **เมืองสุทัศน์ดาวดึงส์สวรรค์**
บ้างลงเรือทอง เรือเงิน ประดับไปด้วยแก้ว...รอบคูเมืองออกไป...”

ในลำดับแห่งระเบียบตาลทั้งหลายนั้นมี **สระโบกขรณี** อันแล้วด้วยบุญฤทธิ์ ช้างทั้ง ๔ นั้นก่อด้วยอิฐล้วนงามพิจิตร สลับๆสี... ควรเป็นที่ชื่นชมโสมนัสที่ประพาสสุขสำราญเริงบันเทิงจิต แห่งอมรเทพนิกรทั้งปวง สระทั้งหลายนั้นคาราชาไปด้วยบัวหลวงปัญญาพิรพทุมชาติ ๕ ชนิด เริงขันบันไดสำหรับที่จะลงตรงสนามในสระนั้น ก็แต่ล้วนแล้วด้วยอิฐเงิน อิฐทอง อิฐแก้ว ช้อนขันสลับสีเหมือนๆ กัน

“... ในสระนั้นประกอบด้วยเรือเงิน เรือทอง เรือแก้วมณี
แลแก้วไพฑูรย์ พิจิตรด้วยดวงตาเป็นกามเกี้ยวเครือวัลย์พันกนก
ล้วนมีภูษาการบุษบกทิพยพิมาน ประดิษฐานอยู่ทุกถ้ำๆ เรือแล
บุษบกนั้นสลับๆ สี เหมือนกันกับเรือที่ลอยอยู่ในคูพระนคร เป็นที่
ประพาสเล่นแห่งหมู่อมรรุคณาทั้งหลาย...”^{๑๕}

อาณาเขตแห่งเมืองดาวดึงส์ ภายนอกประกอบด้วยด้วย กำแพงทองชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ ล้อมด้วยเขื่อน ชั้นที่ ๓ ล้อมด้วยคูน้ำ **ชั้นที่ ๔ ล้อมด้วยระเบียบแห่งต้นตาล** ชั้นที่ ๕ ล้อมรอบด้วยสระโบกขรณี ภายนอกออกไปมีราวป่า **ไม้กัลปพฤกษ์** บริบูรณ์ด้วยทิพยวัตถุถาวรอันอสังการ ทุกสิ่งสารพัดมีพร้อม จะปรารถนาสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้นดังประสงค์ในระหว่างไม้กัลปพฤกษ์ มีสระโบกขรณี อันพิจิตรด้วยปัญญาพิรพทุมชาติ ๕ ชนิด ๕ วรรณะสี เป็นที่เล่นสำราญ อันเป็นทิพยรมณีสถานแห่งเทพบุตรเทพธิดา

^{๑๕} ไตรภูมิโลกวินิจยกถา, หน้า ๙๕๒.

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม เขียนภาพแนวต้นตาล อันเป็นขอบอาณาเขตที่ล้อมรอบสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และสุทิสสนครในชั้นที่ ๔ โดยเขียนเป็นแบบเหมือนจริง (*realistic*) แสดงแสงและเงาที่ตกกระทบรวบรวมทั้งระยะใกล้ไกล ตามรูปแบบอิทธิพลศิลปะตะวันตก ซึ่งลักษณะดังกล่าว มิได้ต้องตามวรรณกรรมที่กล่าวไว้ว่า ลำต้นและใบ เป็น ทอง เงิน แก้วพลีหรือ แก้วไพฑูรย์ ชนิดต่างๆ (รูปที่ ๖-๙)

ภายในแนวเขตต้นตาล เขียนภาพคู่เขื่อนของเมืองสุทิสสนคร และสระโบกขรณี เป็นที่เสด็จประพาสแก่เหล่าเทพเทวา ทั้งเหาะลงมาเป็นหมู่คณะหรือที่ชวนเดินประพาสชมความงามรื่นรมย์ต่างๆ มีทิพยนาทลอยลำอยู่ ตกแต่งโขนเรือด้วยลายกนกและรูปสัตว์หิมพานต์ ประเภทเดียวกับเรือพระราชพิธีในกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค ที่กลางนาวามีบุษบก ยอดทรงมณฑปตั้งบนฐานสิงห์ เป็นที่ประทับของเทพบุตรและเทพธิดา มี**ธงสามชาย**^{๑๖} ประดับที่ด้านหน้าและท้ายเรือ ภายในลำเรือมีเทพเทวานั่งที่ชวนชมเหล่าบุพผชาตินานาชาติ และเป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ต้องมีผีพายพายเรือ เนื่องด้วยทิพยนาทจะลอยเลื่อนไปด้วยจิตปรารถนา ดังที่ปรากฏในวรรณกรรม (รูปที่ ๙)

๒. จิตรลดาวันอุทยานและจิตรลดาโบกขรณี : ผนังด้านทิศใต้ แสดงภาพเหล่าเทพบุตรเทพธิดามาประชุมกัน ชมสวนจิตรลดาวันแลลงสระสนานในจิตรลดาโบกขรณี อันเป็นอุทยานด้านทิศตะวันออกของสุทิสสนคร มีการขับร้องเล่นศุริยสังคีตชนิดต่างๆ (รูปที่ ๑๐-๑๓)

^{๑๖} **ธงสามชาย** ลักษณะเป็นธงรูปสามเหลี่ยมมุมฉาก ปลายธงมี ๓ แฉก เป็นสามชายลดหลั่นกัน มักใช้ในการนำเรือกระบวน เป็นธงชัยแห่งชัยชนะ อันมีความหมายเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ ๑ ใน ๙ เครื่องหมายมงคลที่ปรากฏในศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาประกอบด้วย ศทา, สังข์, จักร, ธงสามชาย, โคอุสุภราช, หม้อน้ำมนต์, ขอสับช้าง และอุณทิส

“...วัดแต่เสาเขื่อนขึ้นนอกคานข้าง **บุรพทิศ** ออกไปได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **จิตรลดาวันอุทยาน**... ในประเทศสวนสวรรค์อันชื่อว่า **จิตรลดาวัน** นั้นประกอบด้วยพฤกษาดกชาติ อันโอภาสไปด้วยรัศมีรุ่งเรืองอยู่เป็นนิรันดร์ แต่บรรดาอมรเทพทั้งหลายเข้าไปในสวนพระอุทยานนั้น ครั้นต้องรัศมีแห่งพฤกษชาติแดดกชาติ ก็มีสีกายอันแปลกประหลาดงามพิจิตรบรรจงขึ้นกว่าปรกติแต่ก่อน สุดแท้แต่ได้เข้าไปในสวนนั้น ในขณะใด ก็มีสีกายอันผ่องใสบริสุทธิ์สะอาด งามประหลาดขึ้นในขณะนั้น...”^{๑๗}

ภายในสวนจิตรลดาวัน มีสระน้ำขนาดใหญ่ชื่อว่า **จิตรลดาโบกขรณี** มีขนาดความยาว ความกว้าง และความลึกเท่ากับ ๑๐๐ โยชน์ มีบันไดลงสู่สระก่อด้วย อิฐเงิน อิฐทอง และอิฐแก้ว ภายในสระจิตรลดาโบกขรณี ปลูกดอกบัว ๕ ชนิด มีเรือที่ตกแต่งด้วยบุษบกลอยลำอยู่ สำหรับเทพเทวาประพาสชมสระ ปรากฏในข้อความพรรณนาตอนที่เหล่าเทพเทวาเสด็จมารื่นเริงต่างๆ

“... หม่อมมรเทพนิกร แต่บรรดามาตโมสรชุมชวนกันเล่นที่ใน**จิตรลดา** สระนั้น บ้างขับบ้างร้อง ส่งลำเนียงเสนาะสนั่น ก็อึงวังเวงวิเวกจับจิต เป็นนิรันดร์ทุกวันไม่มีวิขาด...”^{๑๘}

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม จิตรลดาวันอุทยานเป็นสวนสวรรค์ด้านทิศตะวันออกของเมืองสุทิสสมมหานคร ภายในสวนมีพลับพลาตรีมุข ยอดทรงมณฑปเป็นที่ประทับของเหล่าเทพเทวากลางสวนสวรรค์ ที่บริเวณ

^{๑๗} ไตรภูมิโลกวิณีจยกถา, หน้า ๙๕๕.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๖.

ลานพลับพลาและริมสระตกแต่งด้วยกระถางถายครามปลูกบัว และกระถางศิลาจำหลัก แบบเดียวกับการประดับตกแต่งภายในพระอาราม (รูปที่ ๑๐)

ใกล้กับขอบจิตรลดาโบกขรณี มีเหล่าเทพเทวาแสดงความรื่นเริงยินดี บรรเลงทิพยดุริยางค์สังคีต อันได้แก่ **ปี่พาทย์เครื่อง ๕**^{๑๙} หรือ **ปี่พาทย์พิธี** (รูปที่ ๑๑) ประกอบด้วย ตะโพน กลองทัด ระนาดเอก มโหระทึก ปี่ใน และ ฉิ่ง อันเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงในพระราชพิธี สำหรับเพลงที่ใช้สันนิษฐานว่า บรรเลง **เพลงหน้าพาทย์**^{๒๐} เนื่องด้วยมีเหล่าเทพธิดา ร่ายรำเป็นกลุ่มที่ริมโบกขรณี หยอกล้อกับเหล่าเทพบุตร ที่เข้าร่วมร่ายรำไปมาด้วยความรื่นรมย์ ภายในสระจิตรลดาโบกขรณีมีทิพยนาทาลอยลำไปด้วยจิตปรารถนา ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติชนิดต่างๆ รูปสันฐานของทิพยนาท มีโฉนเรือประดับด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ อาทิ รูปหงส์ นาคราช ปักษา และลายกระหนก ที่กลางลำเรือเป็นบุษบกทรงมณฑปยอดแหลม เป็นประทับของเทพเทวา เจกเช่นเดียวกับทิพยนาทในสระโบกขรณีอื่นๆ ในดาวดึงส์เทวพิภพ (รูปที่ ๑๒)

^{๑๙} ข้อมูลสันนิษฐานเรื่อง เครื่องดนตรีในภาพจิตรกรรม จากการสัมภาษณ์ อ.ดร.พรประพิศร์ เผ่าสวัสดิ์ อาจารย์ประจำสาขาดุริยางค์ไทย ภาควิชาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

^{๒๐} **เพลงหน้าพาทย์** ได้แก่เพลงที่บรรเลงประกอบกับกิริยาเคลื่อนไหว หรือเปลี่ยนแปลงกิริยาท่าทางต่างๆ ทั้งเทพเทวา มนุษย์ สัตว์ วัตถุต่างๆในธรรมชาติและอื่นๆ เช่น เดิน นอน วิ่ง กลายร่าง เกิดขึ้น สูญไป ลมพัด ฝนตก เป็นต้น ตัวอย่างของเพลงหน้าพาทย์ เช่น เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโศก เพลงโล้ เพลงตระนอน เพลงตระนิมิต รายละเอียดดูที่มนตรี ตรีวิทย์, **ดนตรีไทย**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙, หน้า ๖.

๓. **ป่ารุกสวนอุทยานและป่ารุกโบกขรณี** : ผนังด้านทิศใต้ ห้อยในสุด เขียนภาพป่ารุกสวนและป่ารุกโบกขรณี ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของสุทนต์สมมหานคร เป็นเขตอุทยานไม้มะพร้าว อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของเหล่าเทพเทวาต่างๆ ผู้ที่เข้าไปในสวนนี้จะมีจิตใจกล้าหาญ (รูปที่ ๑๔-๑๖)

“... วัดแต่เสาเขื่อนขึ้นนอกด้านข้าง **ทักษิณทิศ** ออกไปได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **ป่ารุกสวนอุทยาน** ที่ประพาสบรมสุขสำราญแห่งเทวบุตรแลเทวธิดา...

...เทพบุตรทั้งหลาย แต่บรรดาที่เข้าไปในสวนอุทยานนั้น ย่อมมีจิตสุภาพแก่ลี้กล้ากว่าปรกติ แต่ก่อนเมื่ออยู่ภายนอกสวนหาแก่ลี้กล้าไม่ ครั้นเข้าไปในภายในสวนสวรรค์ด้านข้างทิศทักษิณนั้นกาลใด **จิตก็เหี้ยมหาญคิดอ่านการณรงค์สงคราม** **ปรารถนาจะต่อยุทธ์** จะตีทัพจับอสูร จะพิฆาตฆ่าอสูรในกาลนั้น อาศัยเหตุที่สวนสวรรค์กระทำจิตแห่งเทพเจ้าให้เหี้ยมหาญให้คิดอ่านการสงครามจะนี้ นามบัญญัติชื่อว่า **ป่ารุกสวนอุทยาน** จึงปรากฏมีเพราะเหตุอันนั้น...”^{๓๖}

ภายในสวนสวรรค์ป่ารุกสวนนั้น มีสระ **ป่ารุกโบกขรณี** มีความกว้างยาว ลึกเท่ากัน คือ ๑๐๐ โยชน์ มีดอกปทุมชาติแลอุบลชาตินานาชนิด ขอบชั้นเชิงบันไดก่อด้วย อิฐทอง อิฐแก้ว เหมือนอย่างสระโบกขรณีอื่นๆ ในสระนั้นมีทิพยนาถ คือ เรือเงิน เรือทอง และเรือแก้ว มีภูฏาคารบุษบก ตกแต่งด้วยลวดลายวิจิตร ที่ริมขอบสระมีพันธุ์พฤกษามลิตดอกออกผลบานไสว หากเทพเทวาประสงค์ดอกหรือผล ก็จะลอยลงมาสู่เงื้อมพระหัตถ์

^{๓๖} ไครภูมิโลกวินิจยกถา, หน้า ๙๕๗.

สำหรับฉากดังกล่าวมีคำบรรยายที่มีความสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมว่า

“... เรื่องนี้ เทพบุตร เทพธิดา มาประชุมกัน ชม สวนปารุ-
สกวัน...แลปารุสกโบกขรณี ในสวนปารุสกวันนั้น มีต้นมะพร้าว
แลต้นลิ้นจี่มากนัก แต่บันดาเทพบุตร ที่ได้ไปในสวนนี้ มีศรีกาย
แดงกว่าปรกติแต่ก่อน แลผู้มีจิตกรล้าหาร คิดกระทำการนรงค์
สงครามกับหมู่อสูร....”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ภาพสระปารุสกโบกขรณี สระ
โบกขรณีเบื้องทิศใต้ของสุทิสถนมหานคร เป็นภาพที่ต่อเชื่อมกับแนวสวน
จิตรลดาวัน มีการเขียนภาพสระด้วยการใช้ *หลักทัศนียวิสัย (perspective)*
โดยเส้นมุมของขอบสระด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวเส้นที่ทำองศาตั้งฉาก
กับมุมเดียวกันของพระอุโบสถ (รูปที่ ๑๔)

บริเวณมุมขอบสระมีพลาศตรีมุขยกพื้นสูง ส่วนยอดทรงปรางค์
มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง เป็นที่ประทับสังสรรค์ของเหล่าเทพเทวา ถัดไปอีกฝั่ง
ใกล้ขอบสระ มีศาลาที่พัก ภายในศาลามีเหล่าเทพบุตร นั่งเอกเขนกสังสรรค์
กำลังรำทศพยสุรา ที่เมามายอีกเหมจะมีสีกายแดงเข้มกว่าปรกติ จับคู่ประลอง
ต่อยุทธ์นรงค์ด้วยทศปญอาวุธ คือ พระขรรค์ เข้าต่อสู้อยู่ที่ด้านนอกศาลา
(รูปที่ ๑๕) เบื้องหลังศาลามีแนวสวนมะพร้าว รวมทั้งมีลิ้นจี่กำลังผลิดอกออกผล
สอดคล้องกับคำบรรยายภาพจิตรกรรม โกลออกไปมองเห็นบ่อมและกำแพง
คูเมือง ลักษณะเป็นบ่อม ๘ เหลี่ยม คล้ายกับบ่อมมหากาฬ ภายในสระปารุ-
สกโบกขรณี มีทิพยนาวาลอยลำอยู่ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ

๔. *สระเอราวัณ* : ผนังเบื้องหลังพระสายนปฏีมา เขียนภาพสระบัว
ในงาช้างเอราวัณ (รูปที่ ๑๗-๒๐)

ข้างเอราวัณเป็นเทพพาหนะของสมเด็จพระอมรินทราบิราช(พระอินทร์) โดยปรกติจะเป็นเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปในที่ใด ครั้นเมื่อทรงระลึก **เอราวัณเทพบุตร** ก็จะมาประดิษฐานอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์ แล้วนฤมิตกายเป็นช้าง มีขนาดลำตัวและความสูงเท่ากับ ๑๕๐ โยชน์ นฤมิตกระพองเคียวจำนวน ๓๓ เคียว ขนาด ๓๐๐ เส้น กระพองกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอมรินทราบิราช กว้าง ๓๐ โยชน์ มีนามปรากฏชื่อว่า **สุทิสสนะ** เบื้องบนกระพองนี้ประดิษฐานมณฑปแก้วสูง ๑๒ โยชน์ ประดับด้วยธงฉิวแก้ว ๗ ประการ มีกระพรวน กระดิ่งและใบโพแก้วเรียงรายเป็นแถว เมื่อต้องลมก็จะเกิดเสียงประคุกพิพยสังคีต ที่กลางมณฑปมีบัลลังก์แก้วมณีขนาดความสูง ๑ โยชน์ เป็นที่ประทับของพระอินทร์

“... กระพองน้อยๆ ๓๒ กระพองนั้น มีบัลลังก์ทิพย์อาสน์เหมือนกัน สำหรับเป็นที่นั่ง แห่งอินทรเทพบุตร ๓๒ พระองค์ สรรพคชากรณทั้งปวงนั้นล้วนงามๆบรรจงแล้วด้วยสัตตพิพิริรัตนเรืองรังสี ... กระพองเคียวแต่ละกระพองเคียวๆนั้น มีงาได้ ๗ กิ่งๆงาแต่ละกิ่งๆนั้นยาวได้ ๕๐ โยชน์ๆ ภายในงาแต่ละงาๆ นั้นมี **สระโบกขรณีได้ ๗ สระๆ** แต่ละสระๆนั้นมีกอบทุม **ชาติได้ ๗ กอๆ** แต่ละกอๆ มีดอกไม้ ๗ ดอกๆ แต่ละดอกๆ มีกลีบได้ ๗ กลีบ แต่ละกลีบๆ มีนางฟ้าพื่อนอยู่ ๗ องค์ๆ นางฟ้าแต่ละองค์ๆ มีนางบริวารล้อมอยู่ ๗ นางๆ

คกว่างาข้างแต่ละงาๆนั้น มี ๗ สระ มีกอบัว ๔๙ กอ มีดอก ๓๔๓ ดอก มีนางฟ้าพื่อน ๒,๔๐๐ องค์กับองค์ ๑ (๒,๔๐๑ องค์) มีนางบริวาร ๑๖,๘๐๐ กับ ๗ นาง ถ้าจะนับงาข้างทั้ง ๓๓ เคียวนั้น เป็นงา ๒๓๑ กิ่ง นับสระโบกขรณีในงานั้นได้ ๑,๖๑๗ สระ นับกอบัวในสระนั้น ๑๑,๓๑๙ กอนับดอกบัวได้ ๗๙,๒๓๓ ดอก นับกลีบบัวได้ ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ

นับนางพ่อนได้ ๓๘ แขน ๘ หมี่น ๒ พัน ๔ ร้อย ๑๗ นาง
(๓,๘๘๒,๔๑๗ นาง) นับบริวารแห่งนางพ่อนั้นได้ ๒ โกฎิ กับ
๗๑ แขน ๗ หมี่น ๖ พัน ๘ ร้อย ๑๘ นาง(๒๗,๑๗๑,๘๑๘
นาง)...”^{๓๒}

ที่บริเวณกึ่งกลางเหนือกรอบประตู ปรากฏคำบรรยายภาพจิตรกรรม
ดังนี้

“... เรื่องนี้ เทพบุตร เทพธิดามาประชุมกัน ชมสระบัว
ในงาช้างเอราวัณ งามหนึ่งเป็นสระบัว ๗ สระ สระหนึ่งมีบัว ๗
กอ กอหนึ่งนั้นมี....”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม แสดงภาพกอบัวภายในโบกษรณี ซึ่ง
อยู่ในกึ่งงาช้างเอราวัณ ประกอบด้วยดอกบัว ๗ ดอก แต่ละดอกมีกลีบบัว ๗
กลีบ แต่ละกลีบด้านนอกมีนางฟ้าพ่อนรำอยู่ รวม ๗ องค์ ที่เบื้องบนของ
ดอกปทุมชาติ เขียนเป็นท้องฟ้าและมีหมู่เมฆ ลงสีพื้นน้ำเงินเข้ม(indigo)
ในกลุ่มเมฆได้โทนวรรณะสี(value) จากสีเข้มต่อเนื่องลงมาเป็นปุยมเมสีอ่อน
จรดโบกษรณี มีเหล่าเทพเทวาและนางฟ้าจับกลุ่มพ่อนรำเหาะลงมารื่นเริงยินดี
เบื้องล่างที่เป็นโบกษรณี เขียนรูปดอกบัวขนาดใหญ่ ๗ ดอก เรียงไล่เป็นรูป
ปีกกาตามลำดับ ภายในกลีบบัวมีนางฟ้าพ่อนรำด้วยท่วงทีงดงามตามแบบ
นาฏยลักษณะ(รูปที่ ๑๗) พื้นที่ถัดลงมาเขียนใบบัวลักษณะต่างๆ บ้างคลี่บาน
บ้างม้วนคูล มีพันธุ์พืชน้ำประกอบเป็นระยะ ไล่วรรณะสีอ่อนแก่เหมือนจริง
ตามธรรมชาติ เบื้องล่างเหนือกรอบประตู มีเหล่าเทพบุตรต่างชี้ชวนชม
โบกษรณีในงาช้างเอราวัณ (รูปที่ ๑๘) นับเป็นภาพจิตรกรรมที่มีความงดงาม
ทั้งด้านสุนทรียศาสตร์และความหมายทางประติมานวิทยาที่สำคัญที่สุดภาพหนึ่ง

^{๓๒} ไครภูมิโลกวินิจยยกตา, หน้า ๘๘๐-๘๘๑.

๕. สระมิสสกวันอุทยาน และมิสสกโบกขรณี

สระมิสสกโบกขรณี : ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านในเขียนภาพสระมิสสกโบกขรณี (รูปที่ ๒๑-๒๒)

“... วัดแต่ข้างเสาเขื่อนชั้นนอก ด้านข้าง **ปัจฉิมทิศ** ออกไปไกลได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **มิสสกวันอุทยาน** ประกอบด้วยทิพยพุมหาพฤกษาสาร อันทรงดอกแผลพิเศษด้วยสีแสดอันฐาน... มีพร้อมทุกสิ่งที่จะชมต้นไม้ดอกก็สารพัดก็มีมีชดสนที่จะชมต้นไม้ที่มีผลก็ได้ตั้งใจนึกผลไม้มิ่งหลายอันอร่อยรสเล่ห์อมฤตนี้ก็จะบริโภคผลสิ่งใดก็ได้บริโภคสิ่งนั้นสำเร็จโดยจิตประสงค์... อาศัยเหตุที่มีต้นไม้ดอก ต้นไม้ผลทุกสิ่งทุกพรรณตั้งพรรณนามาจะนี้สวนสวรรค์นั้นจึงปรากฏนามชื่อว่า **มิสสกวันอุทยาน** ผู้เทพยเจ้าทั้งปวงนี้ ควรจะไปเล่นเป็นผาสุกสำราญในมิสสกวันอุทยานนี้ยิ่งโดยพิเศษ...”^{๒๓}

ภายในมิสสกวันอุทยาน มีสระชื่อ **มิสสกโบกขรณี** เป็นที่ประพาสรื่นรมย์แก่เหล่าเทพเทวา ดังมีความพรรณนาว่า

“...**มิสสกโบกขรณี** มีน้ำทิพย์อันเย็นใสเต็มบริบูรณ์มิได้บกพร่อง มีทำอันราบเป็นท่อน้ำอาบนำตรง เขิงชั้นบันไดที่จะขึ้นจะลงริมข้างขอบคัน ต้นไม้แลไฟที่ล้อมรอบสรรพทุกสิ่งนั้นๆ ก็เหมือนกับสระที่สำแดงแล้วในเบื้องต้น คือ เรือประพาส บุษบก ฉัตรธง ดอกไม้แลผลไม้ รากบัวแลเหง้าบัว หัวบัวแลกระจับจอก สรรพมีครบหมดทุกสิ่งพรรณ **มิสสกโบกขรณี**นั้น บริบูรณ์ด้วยเครื่องเล่นพร้อมทุกสิ่ง ยิ่งกว่าสระที่สำแดงแล้วในเบื้องต้น...”^{๒๔}

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๘-๘๕๙.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๙.

สำหรับคำบรรยายภาพจิตรกรรม สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏ
ในไตรภูมิโลกวินิจยยกถา ที่กล่าวมาในเบื้องต้นดังนี้

“...เทพบุตร เทพธิดา มาประชุมกันชมสวน...ใน
สระมิสกโปกขรณี ในสระนั้นมี... บุศยกแดงปีกนำเรือท้าย... (เรือแล่น
ไปเอง) ตามจิตรของเทพดา ไม่ต้องพาย... อุบลดอกบัว...
เทพยดา...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม มิสกวันอุทยาน เป็นสวนสวรรค์
อุทยานประจำทิศตะวันตกของสุทิสสนมทานคร เป็นสวนที่มีความรื่นรมย์ กลาง
สวนมีพลับพลาที่ประทับของเหล่าเทพเทวา เจกเช่นอุทยานสวรรค์อื่นๆ เขียน
เป็นรูปพลับพลาตรีมุข หลังคาซ้อนลดชั้นลดหลั่นกันไป ส่วนยอดเป็นทรง
มณฑปประดับด้วยชুমันแดง ถัดลงมาเบื้องล่างเป็นศาลาทำน้ำ วางตัวต่อ
เชื่อมกับพลับพลา มีเทพบุตรนั่งเอกเขนกสนทนากับเทพบุตรอีกองค์หนึ่ง
(รูปที่ ๒๑) ถัดจากสวนมิสกวันอุทยาน เป็นแนวกำแพงกันอาณาเขต
อุทยานที่เชื่อมต่อกับนันทาโปกขรณีในฉากถัดไป เหนือขึ้นไปบนท้องนภากาศ
มีเหล่าเทพเทวาเหาะทยานลอยมาเป็นหมู่คณะ ไกลออกไปเป็นแนวทิวเขา
ตั้งตระหง่านอยู่เบื้องหลังประกอบกับราวป่า ลักษณะการเขียนไม่ยืนต้นใน
สวนสวรรค์ เขียนเป็นแนวตั้งสูงชันทอดตัวออกไปตามระยะใกล้-ไกล แบบ
เดียวกับที่ปรากฏในงานจิตรกรรมตะวันตก

ที่กลางสวนสวรรค์ คือมิสกโปกขรณี มีการเขียนภาพตามหลัก
ทัศนียวิสัย (*perspective*) เปิดให้เห็นขอบสระทั้งสองด้าน ภายในสระมีทิพ
นาवालอยลำอยู่ด้วยตามจิตของเทพยดา ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ อัน
ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ทั้งดอกบัว ใบบัว รากบัว และเหง้าบัว สลับส้างกับ
พันธุ์พืชน้ำ อาทิ กระจับ สมดังที่พรรณนาไว้ในไตรภูมิโลกวินิจยยกถา

๒. สวนนันทวันอุทยาน และนันทาโบกขรณี

ผนังด้านทิศเหนือ หอ้งค้ำนอก เขียนเรื่อง สวนนันทวันอุทยาน และนันทาโบกขรณี เป็นที่ประโลมจิตใจของเหล่าเทพดา ในการปลงสังขารธรรม (รูปที่ ๒๓๓-๒๓๗)

“... ตั้งแต่ข้างเสาเขื่อนชั้นนอก ด้านข้าง **อุครทิศ** ออกไปไกลได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **นันทวันอุทยาน** ประกอบด้วยทิพยปทุมชาติสาธาร แดพฤษ์ทรงดอกแดมถ ต้นแลถ่ากิ่งแลถ่ากัน ถ้วนมีพรรณสัตตฐานงามๆพิเศษ เป็นที่โถมจิตแห่งทิพนิกรเทเวศร์ ให้ระยับดับโศกแสนโศกาลัย เทพยั้งทลายเห็นมรณนิมิต

สมเด็จพระอมรินทราบหาราช ย่อมตรัสให้โอวาทสั่งสอนว่า ท่านอย่ากันแสงโศกาลัยร่ำไห้ไปเลย ขึ้นชื่อว่าสังขารธรรมทั้งปวงนี้ มีแต่ดับแต่ทำลายเป็นเบื้องหน้า ที่จะไม่รู้ดับไม่รู้ทำลายนั้นไม่มีเลยเป็นอันขาด... ครั้นเทพยดา เข้าไปในนันทวันอุทยาน ได้เห็นสมบัติมหัศจรรย์ที่ลี้มโศกลี้มตาย กลับมีความชื่นชมโสมนัสปรีดาปราโมช ที่เที่ยวเล่นโดยอันควร แก้อันฉ้อสย ครั้นจุติจิตบังเกิด ร่างกายแห่งเทวดานั้นก็อันตรธานหายไปเปรียบประดุจ หยาดน้ำค้างอันต้องร้อน แลแห่งหายไปด้วยแสงพระสุริยเทพบุตร มิฉะนั้น เปรียบเหมือนเปลวประทีปอันต้องลมพายุพัด แลดับสูญหายไปในขณะที่บัดเดียวใจนั้น ตกว่าสวนสวรรค์นั้นประโลมจิตแห่งเทพดาทั้งหลายให้ลี้มโศกลี้มตายได้ถึงเพียงนี้...”^{๒๕}

ภายในสวนสวรรค์นันทวันอุทยาน มีสระโบกขรณีสระหนึ่งมีนามปรากฏว่า **นันทาโบกขรณี** มีขนาดความกว้าง ความยาว และความลึกเท่ากัน

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๔.

คือ ๑๐๐ โยชน์ ภายในสระประดับประดาด้วย ปิณฺณพืชมณฑล ๕ สี คือ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีหงสบาท^{๒๖} บ้างตูม บ้างบาน ส่งกลิ่นฉ่ำหอมหวาน ทั้งฝักอ่อน ผลแตกรากเหง้า ก็เป็นทิพยอันโอชะแห่งหมู่อมรเทพทั้งหลาย เป็นที่ผาสุกสำราญพระทัยในนันทาโบกขรณีเป็นนิจนิรันดร

ภาพจิตรกรรมนันทาสระโบกขรณี ภายในพระอุโบสถวัดพุทธมณฑลธรรมแห่งนี้ มีคำบรรยายภาพ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระอินทร์ (รูปที่ ๒๔, ๒๖)

“... เรื่องนี้ เทพบุตร เทพธิดา... พระอินทร์บอกให้นาง (สุธรรมา) นาง(สุ)นันทา และนางสุจิตรา ไปตุนก... ก่อนเป็นมาฆมานพ นางสุชาดานั้น ประกอบไปด้วยความเกียติคร้าน... ลงไว้ใน นันทาโบกขรณี....”

การดำเนินเรื่องจากคำบรรยายภาพที่กล่าวมา สืบอนุสนธิ์จากการประกอบกุศลกรรมร่วมกับมาฆมานพ ในชาติต่อมารกรรยาทั้ง ๓ คน คือ นางสุธรรมา สุนันทา และนางสุจิตรา ก็ได้ไปเกิดเป็นมเหสีของสมเด็จพระอมรินทรราชา (พระอินทร์) บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และบังเกิดเป็นทิพยสถานต่างๆ กล่าวคือ กุศลกรรมของนางสุนันทา ในการขุดสระโบกขรณี ให้นำเป็นทาน ก็อำนวยผลให้เกิด **นันทาโบกขรณี** อันกว้างใหญ่ กุศลกรรม

^{๒๖} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า **สีหงสบาท** มีสีคล้ายเท้าหงส์ คือ สีแดงปนเหลือง สีแดงเรื่อ หรือสีแดง ซึ่งตรงกับสีในภาษาอังกฤษว่า **crimson red**

สำหรับพจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม กล่าวว่า **สีหงสบาท** มีความสำคัญเนื่องจากเป็นสีหนึ่งใน ๖ ของ **ฉัพพรรณรังสี** คือ พระรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย (๑) **นิต** สีเขียวเหมือนดอกอัญชัญ (๒) **โอท** สีขาวเหมือนแผ่นเงิน (๓) **โธท** สีแดงเหมือนตะวันอ่อน (๔) **บิต** สีเหลืองเหมือนหรวดทอง (๕) **มัญเชษฐ** สีหงสบาทเหมือนดอกทองเอนไก่อ และ (๖) **ประกัสสร** สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก

ที่นางสุจิตรา กระทำสวน ให้ออกไม้แถมผลไม้เป็นทาน อำนวยให้บังเกิด **จิตรลดาวันอุทยาน** ประดับบุญบารมี และในการสร้างซ้อฟ้า เป็นทานใน ศาลาอันพระอินทร์สร้างเมื่อครั้งเป็นมามมานพนั้น ก็ให้บังเกิดโรงประชุม เทพดาชื่อว่า **สุธรรมา (สุธรรมาเทวสภา)** อันเป็นกุศลของนางสุธรรมาในครั้งนั้น ทั้ง ๓ นางก็ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์เป็นมเหสีโดยพร้อมเพรียงกัน ยังขาดแต่นางสุชาดา ซึ่งพิเคราะห์ว่าบุญกุศลของมามมานพสามีนั้น จะมาบังเกิดแก่นางเช่นกัน นางจึงไม่ชวนชวายที่จะกระทำการกุศลใดๆ สนใจแต่ในการประดับ ตกแต่งกาย ครั้นเมื่อสิ้นชีพลง นางจึงไปบังเกิดเป็นนางนกยางอยู่ในชอกเขา แต่ผู้เดียว

จากคำอธิบายภาพบนผนังด้านทิศเหนือ ที่มีความเกี่ยวข้องกับ นันทาโบกขรณี และนางสุชาดา นั้นสันนิษฐานว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับตอนที่ พระอินทร์ เสด็จลงไปช่วยนางสุชาดาที่บังเกิดเป็นนางนกยาง มีปรากฏโดยละเอียดในวรรณกรรมไตรภูมิโลกวินิจยกถา ความว่า

“...สมเด็จพระอมรินทราบาราช จึงเสด็จลงมาสู่สำนักแห่ง นาง(สุชาดา) นกยาง พานางนกยางนั้นขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ปลอกลงไว้แทบขอบสระอันชื่อว่า **นันทาโบกขรณี** แล้วก็เสด็จไป แฉ่งประพุกติเหตุแก่นางทั้ง ๓ นางทั้ง ๓ คือ **นางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรา** นั้นก็พากันมาทูลนางนกยาง **อันจับอยู่ที่ริมสระนั้น** แล้วก็เย้ยหยันถ้อยที่ถ้อยว่ากันว่า ท่านทั้งหลาย จงแลดูจะงอยปากแห่งแม่เจ้า แลดูดำแข็งแห่งแม่เจ้า จำไว้เล่าสู่กันฟัง ผลที่แม่เจ้าเอาแต่ประดับกายในชาติหลังนั้น แต่งรูปร่างกายแห่งแม่เจ้าจึงงดงาม นางทั้งสามกล่าวเย้ยหยันฉะนี้แล้ว ก็ชวนกันกลับไป....”^{๒๓๗}

^{๒๓๗} ไตรภูมิโลกวินิจยกถา, หน้า ๑๐๑๐, ๑๐๑๑.

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม นั้นวันอุทยานเป็นอุทยานสวนสวรรค์ ประจำทิศเหนือของสุทนต์สมมหานคร โดยเขียนต่อเชื่อมกับมิสถวันอุทยาน สวนสวรรค์ประจำทิศตะวันตก บนผนังร่วมกันด้านทิศเหนือของพระอุโบสถภาพ ที่ปรากฏมีศาลาท่าน้ำ และศาลารายตั้งเรียงเป็นระยะ เป็นที่ประทับแลสังสรรค์ของเหล่าเทพบุตรเทพธิดา ริมสระนันทาโบกขรณี มีบันไดแก้ว บันไดทอง ทอดตัวลงสู่โบกขรณี ถัดออกไปที่ริมสวนสวรรค์ เขียนเป็นรูปพลับพลาตรีมุขยอดปราสาท มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง ที่มุขกลางด้านหน้า เขียนภาพเกยเทียบพระราชยาน แบบเดียวกับที่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังและวัดสำคัญ ถัดออกมาเป็นภาพเหล่าเทพเทวาต่างจับกลุ่มสนทนาด้วยท่วงทีน่ารักนรมย์ ที่ขอบสระโบกขรณีใกล้กับเชิงบันไดท่าน้ำ ตั้งเก้าอี้ที่ประทับของเทพบุตร แบบเดียวกับเก้าอี้ทรงยุโรป เชิงบันไดทางขึ้นพลับพลาตรีมุข ตั้งประดับตกแต่งด้วยกระถางบัวถวายครามแบบจีน ปูถูปบัวอุบลชาติผลิดอกงามไสว

ภาพที่เด่นชัดที่สุดคือบริเวณตอนกลาง เป็นภาพ **นางสุชาดาคนกยวง** ยืนอยู่ใกล้กับขอบสระนันทาโบกขรณีท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ ที่ค้ำบนขอบสระใกล้ท่าน้ำ มีนางสุธรรมา นางสุนันทา และนางสุจิตรา มเหสีทั้ง ๓ ของพระอินทร์ แต่งเครื่องแต่งกายแบบเทพธิดา เนื่องด้วยเสวยผลบุญกุศลเป็นมเหสีสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเจ้าแห่งเทวดา ทั้ง ๓ นางต่างแสดงอาการกล่าวเย้ยหยัน ตูถุก นางนกยวงที่ยืนด้วยอาการสงบนิ่ง (รูปที่ ๒๔)

ภายในนันทาโบกขรณี มีพระราชยานทิพยนาถา ลอยเด่นไปด้วยจิตานุกภาพ เฉากเช่นเดียวกับสระสำคัญแห่งอื่น มีการตกแต่งโชนเรือ ด้วยรูปหงส์ และสัตว์หิมพานต์ ที่กลางลำเรือตั้งบุษบกที่ประทับ มีเทพยดาประทับนั่งชี้ชวนชมความงามของเหล่าปทุมมาพฤกษชาตินานาชนิด ถัดขึ้นไปคือ เหล่าเทพเทวาเทพบุตร เทพธิดาที่เสด็จลงมาสังสรรค์ บ้างจับระบำรำฟ้อน บ้างประทับหยอกล้อในทิพยาศา บ้างชี้ชวนชมโบกขรณี เป็นที่รื่นรมย์หยุดยั้งภายในสวนสวรรค์นี้ (รูปที่ ๒๕)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าภาพจิตรกรรมที่ปรากฏในฉากนี้ เป็นการแสดงความรื่นรมย์ของเหล่าเทพเทวา ท่ามกลางนันทาโภกขรณ์และนันทวันอุทยาน รวมทั้งแสดงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับประวัติของพระอินทร์ นับเป็นภาพจิตรกรรมที่น่าสนใจมากที่สุดภาพหนึ่งในพระอุโบสถ

ผนังที่อยู่ระหว่างช่องหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถ เขียนเรื่อง กิจสำคัญของพระสงฆ์และฆราวาส ดังที่ปรากฏใน “วินัยมูข” อันเป็นหลักในการประพฤติของสงฆ์และข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน เป็นการเขียนภาพอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ตามแนวความคิด **สัจนิยม (realism)** อันเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากตะวันตก แทนการเขียนภาพ **อุดมคตินิยม (idealistic)** ตามแบบแผนจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มักเขียนภาพเล่าเรื่อง เหตุการณ์พุทธประวัติ หรือทศชาติชาดก โดยมีคำบรรยายประกอบที่ได้ภาพ ดังตัวอย่าง เช่น

“...ห้องนี้แสดงเรื่องอุโบสถกรรม...วันที่ ๑๔ ๑๕ ต้องทำอุโบสถ ในอากาศต้องมีพระภิกษุอยู่ต้องขึ้นไปซุม(นวม)... บุรพกรณกิจ นำฉันปาริสุทธิของพ(ระสงฆ์)... ฤๅทำกิจอยู่ ไม่..แล้วสวดปาฏิโมกข์... แล้วทำคณะอุโบสถ...แล้วบอกปาฏิโมกข์... ถ้าภิกษุรูปเดียวทำบุรพกรณกิจ แล้ว...”

สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมที่กล่าวมาเบื้องต้น มีความเกี่ยวข้องกับข้อความในหมวด **อุโปสถกถา** (รูปที่ ๓๐) อันมีความอธิบายโดยละเอียดใน **บุพพสิกขาพรรณนา**^{๒๘} ความว่า

^{๒๘} **บุพพสิกขาพรรณนา** เป็น คัมภีร์ที่กุลบุตรพึงจะศึกษาแต่แรก ก่อนที่จะได้ทำการอุปสมบท รายละเอียดอยู่ที่ พระอมราภิกษิต(รจนา) และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส(ทรงชำระ), **บุพพสิกขาพรรณนา**, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) พุทธศักราช พ.ศ. ๒๕๐๘, หน้า

“... ในแรมเดือน ๑๑ ขึ้นเดือน ๑๒ เป็นเดือนหนึ่งนี้
 พึ่งทำปวารณา อன்றுอุโบสถว่าโดยบุคคลผู้ทำมีอีก ๓ คือ **สังฆ-
 อุโบสถ คณะอุโบสถ บุคคลอุโบสถ** ภิภษตั้งแต่ < รูปขึ้นไป
 พึ่งทำ สังฆอุโบสถ สวดปาติโมกข์ ภิภษ ๒-๓ องค์ พึ่งทำคณะ
 อุโบสถ บอกราวีรุตติ ภิภษองค์เดียว พึ่งทำ บุคคลอุโบสถ ...”

และในหมวดที่เกี่ยวกับจักร (รูปที่ ๓๑) มีกล่าวพรรณนาโดยละเอียด
 ความว่า

“... จักพรรณนาใน **นิสสัยคิยสิกขาบท**^{๒๙} มี ๓๐ สิกขาบท
 ประดับด้วยวรรค ๓ วรรค ๆ ที่ต้นชื่อ จักรวรรค มีสิกขาบท ๑๐
 สิกขาบท ที่ต้น ชื่อ **ปฐมกรฐิน** ความว่า จักรภิภษทำสำเร็จแล้ว กรฐิน
 เคาแล้ว คือว่า อาณิสถ์กรฐินทั้ง ๕ รำจบแล้ว ด้วยปลีโพธ ๒
 ชาดแล้ว ให้ภิภษพึ่งเก็บอดิเรกจักร คือ ผ้าที่ยังไม่ได้ วิกัป
 อธิษฐานไว้เพียง ๑๐ วัน เป็นอย่างยั้ง เมื่อภิภษไว้อดิเรกจักรนั้น
 ให้เกิน ๑๐ วันไป จนถึงอรุณที่ ๑๑ ขึ้นมา ผ้านั้นเป็นนิสสัยคิย
 เป็นอาบัติปาจิตตีย์ด้วย **โฆม** ผ้าทอด้วยด้ายเปลือกไม้ **กปฺปาสิก**
 ผ้าทอด้วยด้ายฝ้าย **โกเสยฺย** ผ้าทอด้วยไหม **กมฺพล** ผ้าทอด้วยขน
 สัตว์อื่นเคษ ยกแต่ขนมนุษย์ ขนหางสัตว์เสีย **สาณ** ผ้าทอด้วย
 เปลือกสาณะ ซึ่งแปลกันว่า ป่าน **ภงฺคิ** ผ้าที่เจือ มีด้ายเปลือกไม้
 เป็นต้น

... ผ้ามีกำเนิด ๒ นี้ มีประมาณตั้งแต่ยาว ๘ นิ้ว กว้าง
 < นิ้วขึ้นไป เข้าองค์กำหนดแห่งผ้า ต้องวิกัป เป็นอย่างต่ำ ชื่อว่า
 จักร. จักรนี้มี พระพุทธานุญาต ให้ภิภษมีได้เป็นอย่างๆ บางอย่าง
 มีจำกัดจำนวน เช่น ไตรจักร จักรอย่างนี้เรียกว่า **จักรอธิษฐาน**

^{๒๙} นิสสัยคิยสิกขาบท หมายถึง การทำให้สิ่งของ

จักรอันไม่ใช่ของอริยฐานเช่นนี้ และไม่ใช่ของวิกัป คือเป็นกลาง
ในระหว่าง ๒ เจ้าของ เวียก **อติเรกจักร...**^{๓๐}

นอกจากนี้ยังปรากฏภาพที่แสดงถึงการทำบุญถวายผ้าไตรและ
เครื่องไทยทาน รวมทั้งภาพประเพณีและกิจกรรมของเหล่าพุทธศาสนิกชน
ในวาระต่างๆ

พระสาयน์ (พระใส)

พื้นที่ภายในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา **พระสาयน์(พระใส)**
เบื้องหลังเป็นซุ้มประดับกระจกสี ตอนบนแกะสลักและประดับลายปูนปั้นรูปดอก
พุดตาน ผูกกระหวัดเป็นช่อคล้ายรูปพญานาค ๗ เศียร ที่แผ่นไม้หลังซุ้ม
เขียนอักษรขอมสีทองภาษามคธบนพื้นสีแดงชาด เป็นพระคาถา **ตำนาน**
พระสาयน์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รูปที่
๓๒-๓๓)

ในปีพ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
โดยกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค แห่ขึ้นไปรับ**พระสาयน์(ใส)** และ
พระแสน ณ วัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี มาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมา
ประธาน ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

สำหรับความเป็นมาของพระพุทธรูปปฏิมาพระสาयน์ และพระพุทธร
ูปปฏิมาสำคัญองค์อื่นจากเวียงจันทน์ ที่จะได้เชิญเชิญมาประดิษฐานในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์นั้น สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นในเขตล้านช้าง

^{๓๐} **บุพพติกาพรรณนา**, หน้า ๑๕๔-๑๕๕. และ **วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า**
กรมพระยา, วินัยมูข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓ กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๕,
หน้า ๙๕.

หรือสร้างจากแห่งอื่นแล้วตกไปอยู่ในอาณาเขตล้านช้างบ้าง^{๓๑} มีประวัติกล่าวอ้างอิงในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ที่จักได้ยกกล่าวมาพอสังเขปดังนี้

การอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากเมืองเวียงจันทน์

ในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล อัญเชิญพระพุทธรูปมาสำคัญจากเมืองเวียงจันทน์ ในคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ ดังมีรายละเอียดดังนี้

“...อนึ่งพระพุทธรูปสำหรับเมืองเวียงจันทน์ พระบางหายไป ว่าข้าพระเจ้าเอาไปฝังเสีย สืบยังหาได้ไม่ ได้แก่ พระเสริม พระใส พระศุก พระแช่คำ พระแก่นจันทน์ พระสร้งน้ำ พระเงินหล่อ พระเงินบุ... แต่จะเอาลงไปกรุงเทพมหานครได้แต่พระแช่คำ องค์ ๑ ได้พระบรมสารีริกธาตุ บรรจุไว้ในพระแช่คำ ๑๐๐ องค์ กับได้พระเจ้าฉันสมอ หน้าตัก ๒๐ นิ้ว พระองค์ ๑ พระนาคสวาด หน้าตัก ๑๐ นิ้ว พระองค์ ๑ หน้า ๑๗ ซึ่ง พระนาคสวาดหน้าตัก ๘ นิ้ว พระองค์ ๑ หน้า ๓ ซึ่ง ๑๐ คำสิ่ง พระนาคปรก ศีลาตีกระบือ หน้าตัก ๕ นิ้ว พระองค์ ๑ แต่พระนาคสวาด ๒ องค์นั้น เห็นจะแก้เอาได้ จะต้องแก้มากอยู่ และ

พระพุทธรูปจัดส่งไปกรุงเทพมหานครมิได้นั้น ได้ให้ก่อพระเจดีย์ ณ ค่ายหลวง เมืองพันพร้าว เหนือวัด... แล้วจะจารึก

^{๓๑} ตำรวจราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, คำนานพระพุทธรูปสำคัญ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘, หน้า ๒๓๖. พระพุทธรูปมาจากล้านช้างที่โปรดฯ ให้อัญเชิญลงมา ประกอบด้วย (๑)พระเสริม (๒)พระแช่คำ (๓)พระฉันสมอ (๔)พระใส (๕)พระแสน เมืองมหาไชย (๖)พระแสนเมืองเชียงแตง (๗)พระอินทร์แปลง (๘)พระอรุณ

พระนามว่า **พระเจ้าชัยปราชญ์เวียง** และความซื่อสัตย์ของไว้ในแผ่นดิน
ให้ปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดิน อย่าให้หัวเมืองทั้งปวงดูเยี่ยงอย่างกัน
ต่อไป

ครั้นจดหมายลงมาแล้ว ก็โปรดให้ทำพระเจดีย์ แล้วจึงเชิญ
พระเสริม ซึ่งอยู่วัดยอกเขาแก้ว มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ปราชญ์
เวียง....^{๓๒}

ครั้นต่อมาการสู้รบปราบปรามกบฏก็ยังไม่แล้วเสร็จ ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์
ก็แต่งให้ราชวงศ์ยกกองทัพข้ามปากไปจับพระยาราชสุภาวดี^{๓๓} ที่เมืองยโสธร
แล้วจึงส่งให้คนไปรื้อพระเจดีย์ปราชญ์เวียงที่เมืองพันพร้าว **อัญเชิญพระเสริม**
และพระพุทธรูปปฏิมา ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลบรรจุไว้ กลับมา
ประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทน์ดังเดิม^{๓๔} แต่การในครั้งนั้นพระยาราชสุภาวดี
ได้ทำการรบอย่างกล้าหาญได้รับบาดเจ็บ ฝ่ายราชวงศ์ก็ไม่สามารถจับพระยา
ราชสุภาวดีได้ ทำให้เจ้าอนุภาครอบครีวหนีจากออกเมืองเวียงจันทน์ สุดท้าย
จึงถูกจับกุมตัวพร้อมกับครอบครัว ส่งกลับลงมาตัดสินที่กรุงเทพมหานคร

สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญ คือ **พระเสริม(พระเสิม) พระใส**
(พระใส, พระสายน์) พระแสน รวมทั้งพระพุทธรูปปฏิมาองค์อื่นที่เคยประดิษฐาน
ในพระเจดีย์ปราชญ์เวียงนั้น คงถูกอัญเชิญแยกย้ายไปประดิษฐานในที่ต่างๆ เพื่อ
หลีกเลี่ยงภัยสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^{๓๒} ทิวาทรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา(ข้า บุนนาค), **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓**, พิมพ์
ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗,
หน้า ๒๗-๒๘.

^{๓๓} ครั้นภายหลังเสร็จการปราบกบฏครั้งนี้ พระยาราชสุภาวดี ได้รับพระราชทานความชอบให้
เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาราชสุภาวดี** ว่าที่สมุหนายก ในกาลต่อมาได้พระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาบดินทรเดชา**

^{๓๔} **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓**, หน้า ๓๔.

ทรงมีพระวินิจฉัยว่า พระเสริมและพระใส ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดโพธิ์ชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นเป็นเมืองใหญ่แทนเมืองเวียงจันทน์^{๓๕}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิพนธ์ “ตำนานพระสาयน์” เป็นพระคาถาภาษามคร โปรคให้เขียนกำกับบนแผ่นไม้ ประดิษฐานที่เมืองพระปฐมวงค์ของพระพุทธปฏิมา (รูปที่ ๓๓) ทรงกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธปฏิมา ว่าสร้างขึ้นโดยฝีมือช่างชาวลาว แต่เดิมประดิษฐานใน **ถ้ำคูหา เขารัฐบรรพต แขวงเมืองมหาไชย(มหาชัยปุระ)** เป็นที่เคารพบูชาแก่มหาชน มีมหิทธิฤทธานภาพในการบันดาลให้ฝนตก ยิงความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

ในปีพ.ศ. ๒๔๐๐ เจ้าโสณณังกูร(หน่อคำ)^{๓๖} ทราบกิตติศัพท์ของพระพุทธปฏิมาองค์นี้ ได้เดินทางไปยังเมืองมหาชัยปุระ(มหาไชย) ครั้นพบพระสาयน์ปฏิมาในถ้ำ มิได้มีผู้อารักขาดูแล จึงอัญเชิญพระพุทธปฏิมาจากลาวรัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้ขอบขัณฑสีมาของพระเจ้ากรุงสยาม นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๗} โปรคฯ ให้ประดิษฐานเป็นพระพุทธปฏิมาประธาน ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนารามที่ทรงสร้างขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปณิธานในการประดิษฐานพระสาयน์ปฏิมา เพื่อให้เทพยดา มนุษย์ คฤหัตถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ได้มากราบนมัสการบูชาและในท้ายที่สุดของพระคาถาภาษามคร ทรง

^{๓๕} คำทรงราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙, หน้า ๒๔๑, ๒๔๗.

^{๓๖} ต่อมาเจ้าโสณณังกูร(หน่อคำ) ได้รับพระราชทานยศเป็น **เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์** เจ้าเมืองอุบลราชธานี

^{๓๗} จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ตำนานพระสาयน์ วัดสระปทุม**, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙, หน้า ๓, ๕, ๗.

กล่าวถึง พระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ที่จะยังความอุดมสมบูรณ์ คือ บันดาลฝน ให้ตกต้องตามฤดูกาล ตลอดจนนานแก่ดินแดนที่ประดิษฐานนี้

“...ขอเทพดาเจ้าทั้งหลายก็ดี มนุษย์ทั้งหลายก็ดี หรือ
 กฤหัสถ์แลบรรพชิต ทั้งหลายแม่ทั้งปวง ผู้ที่นับถือวัตถุ มีพุทธา
 ศิริตน เป็นต้น ได้มาแล้ว มาแล้วในที่นี้ จงพากันมานมัสการโดย
 ขอบเขต จงพากันบูชา ซึ่งพระปฏิมาเจ้ามีสมญาว่า **สาयन** นี้ เป็น
พุทโธเทสิทเจคีย์ ตามควรแก่กำลังเกิด จงอนุโมทนาซึ่งพระราช
 บุญทั้งหลาย ที่พระองค์ได้ทรงกระทำแล้วโดยอเนกประการ ด้วย
 ประการนั้น ของพระราชเจ้า ผู้ใคร่ต่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก
 ทั้งหลายทั้งปวงเกิด

อนึ่งสมเด็จพระราชาเจ้ามิได้ทรงอดอ้างถึงความปรารถนา
 พุทธภูมิ เช่นชนทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก พระองค์ทรงเห็นอยู่ว่า
 ความปรารถนาเช่นนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่เข้าไประงับ

ธรรม เป็นที่สุดแห่งทุกข์ จะพึงมีแก่พระองค์ก็ดี แก่
 ชนทั้งหลายอื่นก็ดี ด้วยประการใด **ย่อมทรงปฏิบัติญาณ** ซึ่ง
ความปรารถนาแห่งธรรม เป็นที่สุดแห่งทุกข์ส่วนเดียว

พระพุทธปฏิมาเจ้านี้ ได้ประดิษฐานอยู่ในที่นี้ ขอจงยัง **อุฏฐิ**
สมบัติ^{๓๘} ในพระราชกาลทั้งหลาย ให้สำเร็จในกาลทุกเมื่อเทอญ....”

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธปฏิมาพระสาयน มีขนาดหน้าตักกว้าง
 ๑ ศอก ๑ นิ้ว ห่อด้วยสำริด โดยมีลักษณะพระพักตร์คล้ายรูปสี่เหลี่ยม เม็ด
 พระศกเรียวแหลมขมวดม้วนวนเป็นก้นหอยทั่วพระเศียรต่อเนื่องขึ้นไปถึง
 ฤษนิษะหรือเกตุมาลา รัศมีเบื้องบนคล้ายรูปเปลวเพลิง ซึ่งเดิมคงมีการประดับ
 ด้วยอัญมณี ในส่วนของพระกรรณทั้ง ๒ มีลักษณะผายแผ่บานออกตามแบบ

^{๓๘} **อุฏฐิสมบัติ** แปลว่า ฝน, ฝายฝน

พระพุทธรูปปฏิมาสกุลช่างล้านช้าง พระวรกายได้สัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิด พระอังสาขวา ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภีปลายตัดเป็นเส้นตรง ถัดลงมา มีเส้นขอบสบงรอบบั้นพระองค์ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดาน เกตุียง พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกันวาง ไว้ที่กลางพระขงฆ์ นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่งดงามด้วยพุทธลักษณะแห่งยุคทองของสกุลช่างล้านช้างอย่างแท้จริง (รูปที่ ๓๒)

พระสถูป

ตั้งอยู่ด้านหลังของพระอุโบสถ ตามแนวแกนทิศตะวันออก ลักษณะเป็นพระสถูปทรงระฆัง ชั้นล่างก่อเป็นฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในแผนผังรูปสี่เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างก่อพระระเบียงล้อมรอบ มีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ ทิศ ประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมปูนปั้นรูปพญานาค โดยมีทางเข้าภายในพระสถูปที่ด้านทิศตะวันออก บริเวณมุมทั้ง ๔ ของฐานบัวทั้ง ๒ ชั้น ตั้งประดับบัวกลุ่มเกาซ้อนลดหลั่นกัน ๔ ชั้น ที่หลังซุ้มด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีเป็นบันไดทางขึ้นสู่ฐานประทักษิณชั้นบน ซึ่งก่อกำแพงเตี้ยๆล้อมรอบ ประดับกระเบื้องปรูตินเผาเคลือบสีเขียว (รูปที่ ๓๔)

พระสถูปชั้นบนมีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ เช่นเดียวกับชั้นล่าง โดยมีประตูทางเข้าภายในองค์พระสถูปที่ด้านทิศเหนือ ส่วนทิศอื่นก่อเป็นซุ้มตัน ปัจจุบันประดิษฐานรูปหล่ออดีตเจ้าอาวาสวัดพุทธวนาราม บนผนังปูนประดับด้วยลายเฟืองอุระ รูปดอกบัวและพวงมาลัย ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในแผนผังรูปสี่เหลี่ยม ต่อด้วยฐานเชิงผังกลมรองรับพระสถูปทรงระฆังรูปครึ่งวงกลม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในผังกลม ชุกมาลัยเถา ๓ ชั้น รองรับฐานบัวในผังกลมที่มีการเจาะท่ระบายน้ำ ๔ ทิศ ตกแต่งทางออกด้วยรูปหัวสิงห์แบบตะวันตก ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง มีบัวลัดที่รูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่เหนือองค์ระฆัง รองรับส่วนยอดอันประกอบด้วยแกนกำนฉัตรที่เรียกว่า **เสาทาน** ตามรูปแบบพระสถูปทรงระฆังในศิลปะอยุธยา ซึ่งจะปรากฏสืบต่อลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และ

เป็นแบบที่นิยมสร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดขึ้นไป
เป็นปล้องไฉน ปลียอด และเม็มน้ำค้างประดับที่ยอดบนสุด

บนฐานไฟที่ชั้นล่าง ด้านทิศตะวันตกในปัจจุบัน ประติมากรรมพระบรม
รูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หล่อด้วยโลหะสำริด ประทับนั่งบน
พระเก้าอี้ในพระอิริยาบถทรงศีล ผินพระพักตร์สู่พระวิหารเบื้องหน้า (รูปที่ ๓๕)

พื้นที่ภายในพระสถูปชั้นล่างมีทางเดินเวียนประทักษิณล้อมรอบ
ส่วนกลางเป็นห้องคูหา ตรงกลางห้องก่อภูเขาจำลอง ประติมากรรม
พระพุทธรูปแกะสลักด้วยศิลาศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกর্ণ-มันทเลย์
(รูปที่ ๓๖) ผนังด้านในพระสถูปเจาะช่องสำหรับบรรจุอัฐิ

สำหรับพื้นที่ภายในพระสถูปชั้นบน คือบริเวณฐานบัวในแผนผังกลม
มีทางเดินเวียนประทักษิณแคบๆ ล้อมรอบเช่นเดียวกับชั้นล่าง ภายในมีห้อง
คูหาและก่อเสารับน้ำหนัก โดยมีคานไม้วางเชื่อมต่อกับด้านบนรองรับส่วนยอด
ผนังด้านในบรรจุอัฐิพระเถระจารย์อดีตเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม เรียงลำดับ
ตั้งแต่ พระครูประทุมธรรมธาดา(กล้า) ส่วนกลางคูหาของพระสถูปชั้นบน ก่อ
เป็นแท่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยหินอ่อน ประติมากรรมพระพุทธรูปไสยาสน์หิน
อ่อน **ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกর্ণ - มันทเลย์** ศึกษารวค้นพุทธศตวรรษที่
๒๔ (Ratanapon- Mandalay period 19th century.CE)^{๓๘} (รูปที่ ๓๗)

^{๓๘} เดิมมีความเข้าใจว่า พระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้เป็นศิลปะศรีลังกา แต่จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า
พระพุทธรูปองค์นี้เป็น **ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกর্ণ- มันทเลย์ (Ratanapon- Mandalay
period)** สำหรับชื่อ **รัตนกর্ণ** หมายถึง เมืองที่มีมณีรัตนะประดับตกแต่ง (๙ ประการ)
มีอายุร่วมสมัยกับศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แกะสลักด้วยหินอ่อนสีขาว

- การวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดอายุของรอยพระพุทธรูปและ
พระพุทธรูปไสยาสน์ ผู้เขียนได้รับคำอธิบายจาก **U Nyunt Han** [Former Director-General
Department of Archaeology, Myanmar ตำแหน่งปัจจุบันเป็น senior researcher,
SEMEO/ SPAFA, Bangkok, THAILAND]

พระวิหาร

ถัดจากพระเจดีย์ตามแนวแกนทิศตะวันออกคือ **พระวิหาร** ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถ มีฐานไพทีขนาดใหญ่รองรับ โดยก่อกำแพงเตี้ยๆล้อมรอบเป็นทางเดินเวียนประทักษิณประดับกระเบื้องปรูตินเผาเคลือบสีเขียว ถัดขึ้นไปเป็นฐานพระวิหารก่อเป็นฐานบัว มีบันไดทางขึ้นลดด้านหน้าและด้านหลัง ผังทิศเหนือและทิศใต้ โดยมีประตูทางเข้าด้านหน้า ๓ บาน ด้านหลัง ๒ บาน ฐานพระวิหารชั้นบน มีการก่อพระระเบียงล้อมรอบต่าง โดยกันแนวขอบพระระเบียงด้วยลูกกรงและเส้าพาไลรูปสี่เหลี่ยมเป็นระยะ แบบเดียวกับพระอุโบสถ (รูปที่ ๓๘, ๔๐)

ซุ้มประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมณฑปประดับลายปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงาม บริเวณท้ายวิหารในส่วนของช่องประตูกลาง ก่อเป็นซุ้มจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติหล่อด้วยสำริดสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองบนมีฉัตร ๕ ชั้นประดับ (รูปที่ ๔๐)

ส่วนหลังคาพระวิหาร ทำเป็นมุขลดประดับกระเบื้องกาบกล้วยเคลือบหน้าบันพระวิหาร เป็นเครื่องถ้ำของประกอบด้วย ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ หน้าบันชั้นล่าง ส่วนกลางบันเป็น**พระบรมราชสัญลักษณ์ ประจำรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** รูปพระมหามงกุฎประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้าชานาบข้างด้วยฉัตร ที่กรอบด้านบนประดับด้วยรูปเทพพนมท่ามกลางลายกระหนก (รูปที่ ๓๘ ก.)

หน้าบันชั้นบนด้านทิศตะวันออก แสดงภาพเหตุการณ์พุทธประวัติหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เหล่าเทพยดาต่างแสดงความยินดี เสด็จมาประดิษฐานเพื่อทัศนาการอภิวันทนุชติ สมเด็จพระชินสีห์พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือที่เรียกว่าภาพ **“เทพชุมนุม”** โดยมีการจัดองค์ประกอบภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนบนส่วนกลางเจาะช่องจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง

ปางมารวิชัย ห่อด้วยสำริด เบื้องหลังบันประดับเป็นต้นโพธิ์พุทธรูปที่ตรัสรู้ มีเหล่าเทพยดาบนสวรรค์ชั้นต่างๆ มาแสดงความยินดี เสด็จมากราบนมัสการสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าในวาระสำคัญนี้ เบื้องหลังเหล่าเทพยดามีการบันประดับด้วยลายกระหนก สลับคันด้วยเครื่องสูงชนิดต่างๆ ภาพตอนล่างที่อยู่ใต้แถวหน้ากระดาน ส่วนกลางบันเป็นรูปพานพุ่มและเครื่องบูชา แวดล้อมด้วยเหล่าเทพยดา ครุฑ นาค ฤๅษีประทับนั่งพนมมือ เรียงเป็น ๒ แถว ประกอบเรื่องราวในเหตุการณ์พุทธประวัติตอนเดียวกัน

สำหรับหน้าบันชั้นบนด้านทิศตะวันตก (รูปที่ ๓๙ ข.) แสดงภาพเหตุการณ์ที่ทรงเสวยวิมุตติสุข ในเหตุการณ์สัปดาหที่ ๖ หลังการตรัสรู้ สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จพุทธดำเนินไปประทับใต้ไม้มุจลินทพฤกษ์(ต้นจิก) อันอยู่เบื้องประจิมทิศตะวันตกแห่งไม้มหาโพธิ์ ลำดับนั้นเกิดฝนตกหนัก **พญามุจลินทนาคราช** อาศัยในโบกขรณีใกล้มุจลินทร์พฤกษ์ ครั้นเส็งแฉเห็นฉัพพรรณรังสีที่แผ่ไพโรจน์ออกจากพระวรกาย ก็สำคัญประจักษ์ว่า องค์สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จมาประทับในนิเวศสถานแห่งนี้ จึงเลื้อยขึ้นมาจากสระกระทำซึ่งกายของตนเป็น ๗ รอบ แผ่พังพานบังเบื้องบนพระเศียร มีให้ได้ทรงต้องลมแดดฝน ภาพที่ปรากฏบนหน้าบันด้านนี้ แบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ที่กลางหน้าบันเจาะเป็นช่องจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งปางสมาธิเบื้องหลังบันเป็นพญามุจลินทนาคราช ขนดขดกายแผ่พังพานปกบังพระวรกายสมเด็จพระบรมศาสดาและต้นมุจลินท์ไม้จิกขนาดใหญ่ ถัดลงมาเป็นบริเวณโบกขรณี บันเป็นรูปเหล่าบุพผาชาตินานาพันธุ์ สลับสั้ดกับพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ต่อเนื่องลงมายังแนวภาพใต้แถวหน้ากระดาน ที่แสดงภาพสระโบกขรณี มีพีชและสัตว์น้ำนานาชนิด สลับกับเหล่าบุพผาชาติตามธรรมชาติที่งดงามยิ่ง

ภายในพระวิหาร มีการเขียนภาพจิตรกรรมที่มีเนื้อหาประกอบด้วย (รูปที่ ๔๑-๕๔)

๑. **พระพุทธเจ้าในภัทรกัป**^{๔๐} : ผนังตอนกลางเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน เขียนภาพพระพุทธเจ้าในภัทรกัป อันหมายถึงกับปัจจุบัน ประทับนั่งสมาธิภายใต้โพธิ์ อันหมายถึงต้นไม้ที่ตรัสรู้ แสดงสัญลักษณ์เบื้องต้นด้วยรูปเทวดาและรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ มีอักษรขอมกำกับเรียงลำดับจากองค์ทางทิศใต้ (ขวามือของพระพุทธปฏิมา) ไปยังด้านทิศเหนือ ดังนี้ (รูปที่ ๔๒)

- **พระพุทธกกุสันธะ** ตรัสรู้ใต้ต้นมหาสิริสะ (ไม้ชุกใหญ่) สัญลักษณ์รูปไก่
- **พระพุทธโกนาคมนะ** ตรัสรู้ใต้ต้นอุทุมพร (ไม้มะเดื่อ) สัญลักษณ์รูปนาค
- **พระพุทธกัสสปะ** ตรัสรู้ใต้ต้นนิโครธ (ไม้ไทร) สัญลักษณ์รูปเต่า
- **พระพุทธโคตมะ** (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ตรัสรู้ใต้ต้นอัสติพฤษ์ (ไม้โพธิ์สัตตพฤษ์) สัญลักษณ์รูปโค
- **พระพุทธเมคโคตรย** (พระอนาคตพุทธเจ้า) ตรัสรู้ใต้ต้นกาละมัง สัญลักษณ์รูปสิงห์

๒. **การแห่ผ้าพระกฐินพระราชทานในกระบวนพยุหยาตราชลมารค** นับเป็นภาพที่โดดเด่นที่สุดภายในพระวิหาร เขียนถัดจากภาพพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ต่อเนื่องไปยังบริเวณพื้นที่เหนือกรอบช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ต่อเชื่อมกับผนังด้านตรงข้ามของพระพุทธปฏิมาประธาน และผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างด้านทิศเหนือ แล้ววนมาบรรจบกับภาพพระพุทธเจ้าในภัทรกัป โดยเขียนภาพจิตรกรรมบรรยายกระบวนแห่ผ้าพระกฐินพระราชทานทางชลมารค (รูปที่ ๔๓-๔๖)

^{๔๐} **ภัทรกัป หรือภัททกัป** แปลว่า กัปที่เจริญ เป็นกัปที่มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้อุบัติเรียงลำดับติดต่อกัน ๕ พระองค์ และเป็นกัป ในวาระปัจจุบัน

การจัดกระบวนที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม สันนิษฐานว่าเป็นการจัดกระบวนเรือในลักษณะที่เรียกว่า **กระบวนราบใหญ่** ซึ่งจะโปรดฯให้เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอด ณ พระอารามที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ สำหรับเรือที่ใช้ประกอบในกระบวนราบใหญ่นั้น มีลักษณะเด่นที่สังเกตได้คือ จะไม่ปรากฏโชนเรือรูปสัตว์ประดับ เนื่องจากเรือที่มีโชนเรือรูปสัตว์นั้น จะใช้เฉพาะการจัดกระบวนเรือพระราชพิธีในการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรมในพระวิหารนี้ มีการจัดกระบวนเรือโดยมีขนาดแตกต่างกัน แบ่งออกเป็น ๓-๔ หรือ ๖ สาย ขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่ในการเขียนภาพ โดยมีส่วนที่สำคัญที่สุดคือ

บริเวณใกล้กับส่วนกลางบนผนังด้านทิศใต้ มีการเขียนรูปเรือขนาดใหญ่ที่ตกแต่งอย่างพิเศษคือ เรืออัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน จากรูปแบบที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมมีลักษณะใกล้เคียงกับ **เรือเอกชัยเทินทาว** ซึ่งมีลักษณะโชนเรือเป็นไม้รูปตั้งเข็ดสูง เขียนประดับด้วยลายลงรักปิดทองรูปเวลาดลอคค่าตัวและส่วนหาง ส่วนกลางตั้งบุษบกยอดทรงมณฑป ประดิษฐานผ้าพระกฐินพระราชทานบนพานแว่นฟ้า ผู้ที่เชิญผ้าพระกฐินแต่งกายสวมเสื้อครุยและสวมลอมพอก จำนวน ๓ นาย ที่ด้านหน้าและท้ายเรือ มีข้าราชการแต่งกายนุ่งโจงกระเบน สวมลอมพอกถือธงสามชาย ในส่วนของฝีพายมีการสวมเสื้อแขนยาว นุ่งโจงกระเบน บนลำเรือตั้งจัดระดับ เป็นระยะ (รูปที่ ๔๓)

เรือที่มีความสำคัญลำดับถัดมาคือ **เรือกลองใน** และ**เรือกลองนอก** เป็นเรือบรรเลงดุริยดนตรี อยู่ชนาบข้างเรืออัญเชิญผ้าพระกฐิน มีลักษณะเป็น **เรือตั้ง** กลางเรือมีหลังคาตาดผ้าสีแดงเขียนลายทอง ภายในมีนักดนตรีนั่งประจำ ๓ นาย เครื่องดนตรี ประกอบด้วยปี่ชวา และกลองมะโหระทึก บรรเลงเพลงไปตามลำน้ำ สำหรับเพลงที่ใช้บรรเลงในการอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน

ในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค คือ **เพลงสรรมาไทย**^{๔๑} ฝีพายเรือทั้ง ๒ ลำ นุ่งผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อแขนยาว มีไม้กระทุ้งผูกผ้าแดงเป็นพู่ ๓ ชั้น สำหรับบอกจังหวะการพายเรือแกฝีพาย

ลักษณะของเรือในกระบวนพยุหยาตราแบบ **กระบวนราบใหญ่** ดังที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม มี ๒ แบบ คือ **เรือคั้ง** และ **เรือแซง**^{๔๒} (รูปที่ ๔๔-๔๕) จัดเป็นชุดๆ ในการจัดกระบวนเรือที่แบ่งออกเป็นสายต่างๆ สำหรับเรือคั้งนั้น เป็นเรือเหล่าแสนยากร ที่ทำหน้าที่เป็นเรือประตู่ในกระบวนพยุหยาตราชลมารค ภายในเรือแต่ละลำมีฝีพาย หรือเหล่าทหารแต่งกายตามกรมกองตามหน้าที่ที่แตกต่างกัน ในส่วนท้ายของกระบวนเรือ ที่ความมาบรรจบกับภาพเบื้องหลังพระพุทธรูปปฏิมาประธาน มีภาพเรือชาวจีนปิดท้ายขบวน ๒ ลำ มีการเขียนรูปดวงตาที่หัวเรือ ฝีพายนุ่งกางเกงกุยเฮง สวมเสื้อแขนกระบอกจีน สวมหมวกสามเหลี่ยมแบบจีน โดยใช้วิธีการยืนพายเรือ (รูปที่ ๔๖)

^{๔๑} เชื้อเพื่อข้อมูลเรื่อง เพลงประกอบในการอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค โดย อ.ดร.พรประสิทธิ์ เผ่าสวัสดิ์ จากการสัมภาษณ์ ครูบ๊วย คงลายทอง ข้าราชการกรมศิลปากร และอาจารย์พิเศษ สาขาดุริยางค์ไทย ภาควิชาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นครูผู้ที่มีหน้าที่พาเรือพยุหยาตราทางชลมารค ในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๐

- เพลงสรรมา เป็นเพลงปี่ขึ้นสูง มี ๒ แบบ คือ (๑) **เพลงสรรมาไทย** ใช้ประกอบเพื่อบรรเลงเริ่มต้น ในงานมงคล (๒) **เพลงสรรมาแขก** จะใช้ประกอบการบรรเลงในงานอวมงคล เช่น งานศพ

- เครื่องดนตรีในการจัดกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค สำหรับการแห่ผ้าพระกฐินพระราชทาน ปัจจุบันใช้ **กลองแขก** บรรเลง สันนิษฐานว่าในอดีตอาจจะมีการใช้กลองมะโหระทึก ดังที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม

^{๔๒} ลักษณะเด่นของ **เรือคั้ง** โขนเรือและท้ายเรือ ปากเป็นมุมแหลมคล้ายรูปปีกกา ส่วน **เรือแซง** โขนเรือและท้ายเรือ จะปากเป็นมุมบ้าน

ตามเส้นทางที่กระบวนอัญเชิญผ้าพระกฐินแห่ผ่านไปนั้น มีการเขียนภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของประชาชนตามฐานะ ภาพทิวทัศน์ ธรรมชาติสองข้างทางและวัดวาอารามต่างๆ ภาพเหล่าชาวบ้านที่ต่างออกมาจากเคหสถาน แสดงความยินดีและร่วมอนุโมทนาในวาระสำคัญนี้ เสมือนเป็นการบันทึกภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. ศรีธนญชัย : เป็นนิทานที่มีชื่อเสียง มีหลายรูปแบบคำประพันธ์ และสำนวนกระจายไปตามภาคต่างๆของประเทศไทย รวมทั้งในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รูปที่ ๔๗-๕๑)

การดำเนินเรื่องแสดงชีวิตของ **ศรีธนญชัย** ซึ่งสำนวนพื้นบ้านอีสานเรียกว่า **เซียงเมียง** เป็นตัวละครเอก มีการใช้ปฏิภาณและไหวพริบในการดำเนินชีวิตผ่านช่วงเวลาต่างๆ^{๔๓} ตั้งแต่วัยเด็กจนได้เข้ารับราชการในราชสำนักใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และในบางครั้งก็ช่วยแก้วิกฤตของบ้านเมือง ด้วยการใช้ลีลาโวหารทางภาษา สามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ทั้งนี้ในบางตอนยังเพิ่มความบันเทิง ทำให้เรื่องราวมีสีสันชวนติดตามมากยิ่งขึ้น

^{๔๓} เนื้อหาภาพศรีธนญชัย ได้มีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดมาแล้ว ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดการดำเนินเรื่อง ผู้สนใจสามารถศึกษาได้จากผลงานของ

- น. ณ ปากน้ำ, **วัดปฐมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙. และแสงอรุณ กนกพงษ์ชัย "จิตกรรมเรื่องศรีธนญชัยหรือเซียงเมียง ที่วัดปฐมวนาราม" **วัดปฐมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙, หน้า ๙๐-๙๗.

- โชนา พูลทองดีวัฒนา, **การศึกษาภาพจิตกรรมฝาผนังเรื่อง ศรีธนญชัย ภายในพระวิหารวัดปฐมวนารามราชวรวิหาร**, เอกสารการศึกษาเฉพาะบุคคล ประกอบการศึกษาหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.

ในส่วนของการศึกษาเปรียบเทียบศรีธนญชัย สำนวนต่างๆ คู่ที่กัญญารัตน์ เวชศาสตร์, **ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๑.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปรากฏเสภาเรื่อง **ศรีธนญไชยเชียงใหม่** ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า

“...เห็นจะเป็นหนังสือแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ด้วยเป็น
สำนวนใหม่ ฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดเป็นฉบับหลวง ฝีมือ
อาถกษณ์ครั้งรัชกาลที่ ๔ เขียน พิเคราะห์หัดกับเหตุอีกอย่าง ๑ ด้วย
ปรากฏว่า โปรดให้เขียนเรื่อง **ศรีธนญไชยที่ในพระวิหารวัดปทุมวัน**
เมื่อในรัชกาลที่ ๔ จึงสันนิษฐานต่อไปว่า เสภานี้เห็นจะเป็น
หนังสือแต่งสำหรับขับถวาย เวลาทรงเครื่องใหญ่ทำนองที่แต่งเสภา
เรื่องพงศาวดารในรัชกาลเดียวกัน...”^{๔๔}

จากพระวินิจฉัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความนิยมของเรื่อง
ศรีธนญชัย มีปรากฏหลักฐานทั้งในงานวรรณกรรมและภาพจิตรกรรมฝาผนัง
สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารเรื่อง ศรีธนญชัย เขียนบนพื้นที่ผนัง
ระหว่างช่องหน้าต่างและประตู แบ่งออกได้ ๑๕ ตอน เริ่มจากผนังด้านทิศใต้
ห้องในสุดเป็น ตอนกำเนิดศรีธนญชัย เวียนต่อไปยังผนังหลังพระพุทธร
ปฏิมาประธาน เป็นตอนที่ ๒ ต่อเนื่องไปยังผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศ
เหนือจำนวน ๖ ตอน ถัดไปยังผนังระหว่างช่องประตู ๒ ตอน ผนังระหว่าง
ช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ๕ ตอน ซึ่งดำเนินเรื่องช่วงวัยหนุ่ม และการเข้ารับ
ราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ดังจะยกตัวอย่างตอนสำคัญมากกล่าวถึงดังนี้

^{๔๔} กัญญารัตน์ เวชชาศาสตร์, **ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, หน้า ๕๓. อ้างถึง คำนำหน้า ก.ข
ใน **เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงใหม่**.

ตอนที่ ๑๒ แข่งขันเขียนรูปและข้างเผือกงาคำ (รูปที่ ๔๗-๔๘) : เขียนบนผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ห้องที่ ๕ จากด้านในสุด กล่าวถึงตอนที่ศรีธัญชัยรับคำท้าทายจากช่างเขียนต่างชาติ เหนียวมือจุ่มสี แล้วกระโดดขึ้นไปเขียนบนผนังในคราวเดียวเป็นรูปงู ๕ ตัว ต่อหน้าพระพักตร์กษัตริย์ (รูปที่ ๔๘) ถัดลงมาที่กลางภาพเป็นตอน ข้างเผือกงาคำ ศรีธัญชัยทำข้างเผือกงาคำปลอมมาถวาย ตามกำหนดเวลาภายใน ๓ วัน ศรีธัญชัยได้ให้สานไม้ไผ่เป็นโครงรูปข้างแล้วผ่านหัวเผือกมาประดับ ส่วนงาก็ใช้ไม้กึ่งทาสีดำ (รูปที่ ๔๘)

คุณค่าของภาพจิตรกรรม นอกเหนือไปจากเนื้อเรื่องที่ตัวละครเอกในเรื่องคือ ศรีธัญชัย ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขตัดสินใจปัญหาต่างๆ แม้ในบางครั้งจะไม่มีเหตุผลไปบ้างก็ตาม แต่ก็ยังคงสอดแทรกเรื่องราวความคลุกขบขัน การใช้สำนวนโวหารในการแก้ปัญหาเรื่องราว โดยบางเรื่องอาจเป็นเรื่องที่มีอยู่จริง สนใจเรื่องการใช้ปฏิภาณไหวพริบและอารมณ์ขันของมนุษย์ สามารถเข้าถึงกลุ่มบุคคลได้ชัดเจน เข้าใจง่าย แตกต่างจากคุณธรรมในการใช้ปัญญาหรือการบำเพ็ญบุญบารมี ตัดสินปัญหาเรื่องราวต่าง ๆ อย่างรอบคอบของ พระโพธิสัตว์ ดังที่เคยปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาในอดีต เช่นเรื่อง **มโหสถชาดก** อันเป็นชาดกเรื่องที่ ๕ ในทศชาติชาดก ด้วยเหตุนี้ ภาพจิตรกรรมเรื่อง ศรีธัญชัย ภายในพระวิหารวัดบhumวนารามแห่งนี้ จึงนับเป็นตัวอย่างที่สำคัญของการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาการเขียนภาพจิตรกรรมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ ฉากที่ปรากฏในงานจิตรกรรมยังสะท้อนให้เห็นถึง สภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในร่วมสมัยกับการเขียนภาพ อาทิ ภาพข้าราชการในราชสำนัก ภาพเหล่าทหารแต่งเครื่องแบบทหารตามเครื่องแบบกรม กองที่สังกัด ซึ่งในบางชุดตัดแปลงมาจากเครื่องแต่งกายของทหารชาติตะวันตก สามารถศึกษาเปรียบเทียบได้จากหลักฐานภาพถ่ายในสมัยนั้น

ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม สำหรับภาพตอนที่ ๑๒ มีการเขียนฉาก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวัง โดยเขียนเป็นภาพวัดพุทธมณาราม ประกอบด้วย ภาพพระวิหาร พระstup และพระอุโบสถ โดยเขียนให้สลับตำแหน่งต่างไปจากความเป็นจริง (รูปที่ ๔๗)

จากการศึกษาครั้งนี้มีข้อสันนิษฐาน เกี่ยวกับลักษณะอาคารที่ช่างพระวิหาร ชั้นล่างก่อเป็นศาลารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชั้นบนเป็นอาคารก่ออิฐ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีบันไดทางขึ้นจากศาลาชั้นล่าง ส่วนหลังคาทรงกระโจมหรือทรงฝาซุ้มกระเบื้องดินเผา สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง **หอรบวัง** หลังเดิมของวัดพุทธมณารามแห่งนี้ ซึ่งในปัจจุบันได้มีการบูรณะก่อเป็นอาคารคอนกรีต ส่วนยอดเป็นเครื่องลายของแบบไทยประเพณี

เทคนิคการเขียนภาพ : การเขียนภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารเรื่อง ศรีธรรณูชัย มีการใช้หลักทัศนียวิสัย (*perspective*) ระยะใกล้ ไกล มีมิติ ความชัดลึก อันเป็นอิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยม (*realism*) ที่ปรากฏในศิลปะตะวันตกสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การเขียนภาพทิวทัศน์ (*landscape*) อันเป็นภาพประกอบในการดำเนินเรื่อง มีการไล่น้ำหนัก ตามค่าวรรณะสี (*tone and value*) ทำให้เกิดจังหวะ (*rhythmic*) ความกลมกลืนต่อเนื่อง (*harmony*) ในภาพมากยิ่งขึ้น แตกต่างจากภาพจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มีลักษณะ ๒ มิติ นอกจากนี้เทคนิคการเขียนต้นไม้ เช่น ทุ่มหญ้า หมู่มะขพันดิน ยังแสดงลักษณะฝีแปรงพู่กัน (*stroke*) ที่มีความคล้ายคลึงกับเทคนิคการใช้ฝีแปรงของศิลปินตะวันตกในลัทธิอิมเพรสชันนิสต์ (*impressionism*) รวมทั้งการให้ความสำคัญกับบรรยากาศที่เกิดขึ้น นับเป็นการเขียนภาพจิตรกรรมรูปแบบใหม่ ที่ปรากฏในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้อิทธิพลศิลปะแบบตะวันตก ผสมผสานกับโครงเรื่องเนื้อหาตะวันออก (รูปที่ ๕๐-๕๑)

ภาพจิตรกรรมประดับเสาพระวิหาร ภายในพระวิหารมีเสาประดับจำนวน ๒ คู่ บริเวณคอรอบบนและคอร่องของเสาสี่เหลี่ยม เขียนเป็นลายเฟื่องอุบะและลายกรวยเชิงตามรูปแบบศิลปะไทยประเพณี โดยออกแบบลวดลายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะคือ **รูปดอกบัว** แตกต่างจากงานประดับพระอารามอื่น คอร่องกลางคือ ตัวเสา เขียนเป็นดอกปทุมชาตินานาพันธุ์ ผูกสลักเป็นลวดลายที่มีรูปทรงคล้ายลายเทพพนมหรือลายประจำยาม ประสานเป็นตารางเรียงประดับโดยรอบ ถัดลงมามีเส้นลวดลาย แบ่งพื้นที่ช่องว่างภายในเขียนรูปพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนา ที่ได้เป็นเขตทศทิศ เลิศในด้านต่างๆ ด้านละ ๒ องค์ ลงพื้นหลังด้วยสีน้ำเงินเข้ม ที่ได้ภาพเขียนชื่อกำกับอักษรขอม (รูปที่ ๕๒)

ประตูและหน้าต่าง บานประตูและหน้าต่าง ด้านในเขียนภาพจิตรกรรมรูปมนุษย์นาคและกุมภภัณฑ์ ผุดขึ้นมาจากสระโบกขรณีท่ามกลางเหล่าปทุมชาติผลิบานนานาชนิด ที่ด้านบนมีเหล่าปักษษาและแมลงชนิดต่างๆ โอบยบินวนรอบสระโบกขรณี เหนือขึ้นไปเป็นรูปนักษัตร และวิทยากรผุดออกมาจากหมู่เมฆาบนสรวงสวรรค์ (รูปที่ ๕๓-๕๔)

พระเสริม

ภายในพระวิหาร ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา พระเสริม ภายใต้บุษบกไม้ยอดทรงมณฑป พระเสริม มีขนาดหน้าตัก ๒ ศอก ๑ นิ้ว เดิมเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญองค์หนึ่งของเมืองเวียงจันทน์ ตามประวัติกล่าวกันว่า พระธิดา ๓ องค์ ของกษัตริย์ล้านช้างสร้างขึ้น เพื่อเป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์ คือ **พระสุก พระเสริม(พระเสิม) และพระใส(พระสายน์)** ครั้นเมื่อคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์นครเวียงจันทน์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถียร กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งทรงเป็นจอมทัพในคราวนั้น โปรดให้อัญเชิญพระเสริมมาประดิษฐานที่วัดโพธิชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นแทนเมืองเวียงจันทน์

ครั้งต่อมาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภว่า วัดบวรสถานสุทธาวาส ในพระบรมราชวัง(วังหน้า) ยังไม่มีพระพุทธรูปมาประธานในพระอุโบสถ จึงโปรดให้สืบหาพระพุทธรูปมาโบราณ เมื่อทรงทราบ ว่า พระเสริมประดิษฐานอยู่ ณ เมืองหนองคาย จึงโปรดให้อัญเชิญพระเสริมลงมา^{๔๕} และยังปรากฏแท่นฐานชุกชีไม้จำหลักปิดทองฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ที่วัดโพธิ์ชัย ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นแท่นฐานเดิมจนทุกวันนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรพระเสริม ก็โปรดพระพุทธรูปลักษณะ จึงประดิษฐานไว้บนแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงพระบรมราชวัง จนเสด็จสวรรคต

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระเสริม มาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปมาประธานในพระวิหารวัดปทุมวนารามที่ทรงสร้างขึ้น ประดิษฐานอยู่ที่เบื้องหน้าพระแสน (เมืองมหาชัย)

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปมาพระเสริม(เสริม) มีพุทธลักษณะที่งดงามเป็นพิเศษ หล่อด้วยโลหะสำริด ในส่วนของพระพักตร์และพระนลาฏค่อนข้างกว้าง มีขมวดพระเกศาอันเป็นกันหอยทั่วพระเศียร อุษณิยะซึ่งเป็นหนึ่งในมหาบุรุษลักษณะยี่ตสูง ต่อรับกับพระรัศมีที่มีฐานรูปกลีบบัว และยอดเปลวเพลิงที่ทำซ้อนกันอย่างวิจิตร ในส่วนของพระวรกายได้สัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายแยกออกคล้ายรูปเขี้ยวตะขาบ โดยมีลวดลายประดับซีกเป็นเส้นบางๆที่ขอบ พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย วางอยู่ที่กลางพระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง ส่วนฐานที่ประดิษฐานในปัจจุบัน เป็นฐานไม้ลงรักปิดทองที่ต่อเสริมจากฐานเดิม (รูปที่ ๕๕-๕๖)

^{๔๕} คำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๒๓๗.

พระแสน (เมืองมหาชัย)

ประดิษฐานที่เบื้องหน้าพระพุทธรูปปฏิมาพระเสริม พระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้ สันนิษฐานว่า อัญเชิญมาจากถ้ำแขวงเมืองมหาชัย ในคราวเดียวกับการ อัญเชิญพระสาयน์(พระใส)ลงมาในหนังสือ คำานานพระพุทธรูปสำคัญ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง กล่าวว่่า ประดิษฐานไว้ที่ในพระอุโบสถวัดปทุมวัน^{๔๖} ครั้นต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯให้ย้ายไป ประดิษฐานภายในพระวิหาร

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปปฏิมาพระแสน หล่อด้วยโลหะสำริด มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว พระพักตร์ยาวรีคล้ายรูปไข่ พระนลาฏ ค่อนข้างกว้าง บริเวณพระเศียรตลอดจนอุษณีษะ มีขมวดพระเกศาจนเป็น กันหอย ต่อด้วยรัศมีคล้ายรูปเปลวเพลิง ซึ่งแต่เดิมคงมีการประดับด้วย อัญมณี^{๔๗} ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ทรงจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสา(ไหล่)ขวา ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ส่วนปลายแยกออก ๒ ข้าง ประดับด้วย ลวดลายคล้ายลายกระหนก พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย (ภูมิสปรกมุทรา) นิ้วพระหัตถ์วางลงระดับกลางพระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา และที่ กลางฝ่าพระบาททั้ง ๒ ปรากฏลวดลายวงกลมคล้ายรูปกลีบบัว (รูปที่ ๕๗-๖๐)

^{๔๖} เดิมเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

^{๔๗} รัศมีเปลวเพลิงที่ประดับเหนือพระเศียร สันนิษฐานว่า เป็นส่วนที่มีการบูรณะเพิ่มเติม เมื่อ คราวที่อัญเชิญไปประดิษฐานในดินแดนด้านข้าง มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับรัศมีของพระพุทธรูปปฏิมาพระสาयน์ ในพระอุโบสถ

ส่วนฐานที่ประทับ ทำเป็นฐานรูปกลีบบัว บริเวณหน้ากระดานใต้ชั้น
กลีบบัวหาย มีการเจาะช่อง ลักษณะคล้ายลายช่องกระจกภายในประดับด้วย
ลายเครือล้านนา^{๔๘} ซึ่งลักษณะดังกล่าว เป็นระเบียบที่นิยมประดับส่วนฐาน
ของพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (รูปที่ ๖๐)

จากรูปแบบศิลปกรรมโดยการศึกษาลักษณะ ประกอบกับส่วน
ฐานของพระพุทธรูปที่กล่าวมา สันนิษฐานว่า พระพุทธรูปพระแสนองค์นี้
คงสร้างขึ้นใน **ศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑** อันเป็นช่วงยุคทองของ
ศิลปะล้านนา และอาจถูกอัญเชิญมาประดิษฐานในดินแดนล้านช้าง เมื่อคราวที่
พระเจ้าไชยเชษฐา หรือ **พระไชยเชษฐาธิราช** โอรสพระเจ้าโพธิสารราชแห่ง
อาณาจักรล้านช้างกับพระนางยอศคำทิพย์ พระราชธิดาพระเมืองเกษเกล้า
กษัตริย์ล้านนา เสด็จมาปกครองอาณาจักรล้านนาระหว่างปีพ.ศ. ๒๐๙๙-
๒๐๙๐^{๔๙} ครั้นต่อมาพระเจ้าโพธิสารราชสวรรคต จึงได้เสด็จกลับไป โดย
โปรดฯให้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปที่สำคัญกลับไปด้วย ซึ่ง
อาจเป็นสาเหตุให้พระพุทธรูปพระแสน พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนา
ไปประดิษฐานในดินแดนล้านช้างตั้งแต่นั้น

^{๔๘} **ลายเครือล้านนา** เป็นลวดลายสำคัญ ที่แสดงเอกลักษณ์ของลวดลายประดับในศิลปะล้านนา
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน รายละเอียดและตัวอย่าง
ลวดลายประดับที่ จีวรารวม แสงเพชร, “ลายดอกโบตันในศิลปะล้านนา”. **วารสารศิลปกรรม**.
ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๕, ๒๕๕๖, หน้า ๕๐-๕๙.

^{๔๙} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่า
ปกครอง”. **ล้านนาไทย**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์
เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗, หน้า ๒๙๐.

เรือนพระศรีมหาโพธิ หรือ โพธิมระ

บริเวณด้านหลังพระวิหาร ตามแนวแกนทิศตะวันออก มีการสร้างอาคารแบบพิเศษ เรียกว่า **เรือนพระศรีมหาโพธิ** หรือ **โพธิมระ** หมายถึง อาคารที่สร้างล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ แสดงอาณาเขตสำคัญของโพธิพฤกษ์ จัดเป็น **บริโภคเจดีย์**^{๕๐} ที่สำคัญยิ่งประเภทหนึ่งในพุทธศาสนา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยว่า **บริโภคเจดีย์** ที่มีความสำคัญและปรากฏในชั้นแรกคง ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ ณ พุทธคยา^{๕๑} และจะได้แพร่ต่อไปยังเมืองอนูราชปุระ ในศรีลังกา ครั้นพระมหินทร์และพระนางสังฆมิตตาเถรี พระโอรสและพระธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นพระธรรมทูตเดินทางไปเผยแพร่มหาศาสนา ซึ่งคิดการสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ หรือโพธิมระ ก็ได้แพร่ออกไปจากอินเดีย และศรีลังกา ไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งในประเทศไทย ปรากฏการสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิหรือโพธิมระ รวมทั้งให้ความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิในงานศิลปกรรมสมัยต่างๆ

^{๕๐} **บริโภคเจดีย์ (Paribhogika cetiya)** หมายถึง สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่ (๑) สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง (๒) สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๔ แห่ง รวมทั้ง (๓) วัตถุสิ่งของที่พระพุทธองค์เคยใช้สอยหรือสัมผัส อาทิ โพธิบัลลังก์ แทนวัชรอาสน์ ต้นพระศรีมหาโพธิ โพธิมระ (๔) สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๑๐ แห่ง

^{๕๑} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙, หน้า ๑๔๐.

สำหรับการสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ปรากฏหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ของ สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย แห่งราชอาณาจักรอังกฤษ ที่ประจำอยู่ ณ ประเทศอินเดีย ได้เชิญเชิญเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ และใบพระศรีมหาโพธิ จากพุทธคยา นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้ทรงเพาะเมล็ดดังกล่าวขึ้นหลายต้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เชิญเชิญไปปลูกไว้เป็นที่สักการบูชา ณ พระอารามหลวงที่สำคัญหลายแห่ง อาทิ วัดบวรนิเวศวิหาร พระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ รวมถึงวัดปทุมวนารามแห่งนี้ (รูปที่ ๖๑)

“...แล้วให้ก่อกระถาง ปลูกต้นมหาโพธิ์ ซึ่งได้ขุดมาเพาะ แต่ เมืองพุทธคยาบุรี เป็นที่นับถือของพวกพราหมณ์ว่า พระพุทธเจ้า ได้ตรัสเป็นเจดีย์ฐานขึ้นอีกแห่งหนึ่ง พวกสัตบุรุษได้ทำสักการบูชา นมัสการ...”^{๕๒}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับเรือนพระศรีมหาโพธิ ซึ่งถือเป็น **บริโศกเจดีย์** อันหมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับ สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า โปรดฯ ให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ

^{๕๒} พระราชพงศาวดารฯ กล่าวถึง การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ ณ พระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งทรงเพาะจากเมล็ดพันธุ์ ต้นพระศรีมหาโพธิ ที่พุทธคยา ในคราวเดียวกับ วัดปทุมวนาราม ซึ่งในสมัยนั้นพวกพราหมณ์หันศรัทธาได้เข้ามาดูแลบริเวณพุทธคยา เพราะนับถือว่า พุทธคยาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ของลัทธิไวษณพนิกาย

- รายละเอียด การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ พระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ คู่มือ “การทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามหัวเมือง” ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๙๕.

และสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ หรือโพธิชระในกลุ่มอาคารหลักภายในเขต พุทธาวาสวัดปทุมวนาราม เรียงลำดับจาก พระอุโบสถ พระสถูป พระวิหาร และเรือนพระศรีมหาโพธิ โดยในกาลฉลองพระอารามวัดปทุมวนาราม เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๑๐ โปรดฯให้อาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ที่พระศรีมหาโพธิ จำนวน ๑๕ รูป

กาลต่อมาเรือนพระศรีมหาโพธิได้ชำรุดทรุดโทรมลง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และ ๒๕๔๕ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นำปัจจัยที่ได้จากการถวายผ้า พระกฐินพระราชทาน บูรณะเรือนพระศรีมหาโพธิ ดังปรากฏลงตามสืบมา จนทุกวันนี้

โรงเรียนพระปริยัติธรรม^{๕๓}

ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส ที่มีแนวกำแพงแก้วและถนนกั้นกลางจากเขต พุทธาวาส โดยอยู่ยกเยื้องจากแนวถนนทิศตะวันออก ลำดับถัดจากเรือนพระ ศรีมหาโพธิหรือโพธิชระเพียงเล็กน้อย โรงเรียนพระปริยัติธรรม มีประวัติความเป็นมาในการก่อสร้างตั้งแต่ครั้ง สมเด็จพระปิยมหาอัครี ศรีพัชรินทรมาตา เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๕๓} เรียบเรียงจาก บทสัมภาษณ์ที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๕ วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๒ และบทความ เรื่อง “ประวัติโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดปทุมวนาราม” ตามรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง นราธิวาสราชนครินทร์ (วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙) เขียนโดย พระราชบัณฑิต (ชัยทวี กุศลจิตโต) กรรมการและเลขานุการมูลนิธิคชสารทิเบตหรือคุยเตชวิกรม พระบรมราชชนก

สำหรับการประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ผู้เขียนได้รับคำอธิบายจาก พระราชบัณฑิต เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

ได้ทรงบริจาคทรัพย์สร้างศาลาไม้จตุรมุข ถวายเป็นไว้ในเขตสังฆาวาสของ
วัดปทุมวนาราม ครั้นต่อมาอาคารหลังดังกล่าวได้ชำรุดทรุดโทรมลง สมเด็จพระ
ศรีสวรินทิราบรมราชเทวีฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อศาลา
จตุรมุขหลังเดิม แล้วสร้างขึ้นใหม่ บริเวณติดกับแนวคลองอรชร โดยมีพระประสงค์
ให้เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม สำหรับพระภิกษุสามเณร ในการศึกษาเล่าเรียน
(รูปที่ ๖๒)

อนึ่งทรงระลึกถึงคุณูปการของพระนม ชั่วเลี้ยงยามา บุนนาค และ
ชั่วเลี้ยงยามสุด ซึ่งเป็นผู้ถวายการอภิบาลมาแต่ทรงพระเยาว์ จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ หลังขนาบข้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม
กุฎิต้านทิศใต้ พระราชทานนามว่า **กุฏิวิมุตตศึกษา** บรรจุอัฐิชั่วเลี้ยงยามา
บุนนาค กุฎิต้านทิศเหนือ พระราชทานนามว่า **กุฏิสุทธินิอาศรม** บรรจุอัฐิชั่ว
เลี้ยงยามสุด

ครั้นกาลต่อมา สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดชม กรม
ขุนสงขลานครินทร์^{๕๔} ทรงกราบทูล สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีฯ
ว่า หากพระองค์สิ้นพระชนม์ลง ขอให้ทรงแบ่งพระอัฐิมาไว้ที่วัดปทุมวนาราม
ด้วยทรงเกรงว่า สมเด็จพระศรีนครินทรบรมราชชนนี ซึ่งขณะนั้นเป็น **หม่อม
สังวาลย์ มหิตล ฌ อยุธยา** จะลำบากในการมาถวายสักการะพระอัฐิ ที่ประดิษ-
ฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการพระเมรุ
ในปีพ.ศ. ๒๔๗๒ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีฯ จึงทรงจัดการตาม
พระประสงค์ของพระโอรส พร้อมทั้งบรรจุพระทนต์ของพระองค์ โดยทรงมี
พระคำรัสว่า **“เอาไว้เป็นเพื่อน ลูกแดง”**

^{๕๔} พระยศในขณะนั้น

ในปีพ.ศ. ๒๔๘๑ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร สิ้นพระชนม์ลง หลังการถวายพระเพลิง จึงโปรดฯให้อัญเชิญพระศพมาบรรจุไว้ในพระสถูปเช่นเดียวกัน

ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ในเดือนกันยายน นายแพทย์สรวิชัย แสงวิเชียร บุตรของนายแพทย์สุต แสงวิเชียร หนึ่งในคณะกรรมการแพทย์ตรวจชันสูตรพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทูลเกล้าฯถวายพระมิ่งสาส์นพระเศียร แต่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และทรงอัญเชิญมาบรรจุไว้ ที่ภายในพระสถูปเจดีย์ วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ต่อมานายแพทย์ประดิษฐ์ เจริญไทยทวี ในฐานะประธานคณะกรรมการแพทย์ ที่ถวายการผ่าตัดเปลี่ยนพระโสณี ได้ทูลเกล้าฯถวายพระโสณีองค์เดิมของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงได้อัญเชิญมาบรรจุไว้ในพระสถูปเจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘

ลักษณะโรงเรียนพระปริยัติธรรม เป็นอาคาร ๒ ชั้น มีบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือและทิศใต้ ที่บริเวณมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออก บันไดประดับผนังอาคารด้วยพระสถูปทรงระฆังครึ่งองค์ เบื้องหลังพระสถูปประดับลายราชวัตร พื้นที่ภายในองค์พระสถูปประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประจำพระชนมวาร สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรชุตยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เป็นพระพุทธรูปปฏิมาประทับยืน ประสานพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้ายที่เหนือพระอุระ แสดงปางรำพึง อันเป็นวันพระราชสมภพ ด้วยสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร ชุตยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงพระราชสมภพ ณ วันศุกร์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีกะเถาะ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ที่เบื้องหลังพระปฐมฐานเป็นห้องค้ำในรูปครึ่งวงกลม สำหรับบรรจุพระบรมอัฐิ พระอัฐิ และพระราชสรีรังคาร แบ่งเป็น ๕ ช่อง (แผนผังที่ ๓) ช่องกลางบรรจุพระราชสรีรังคาร

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และพระบรมอัฐิ ส่วนพระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ช่องเมืองขวามบรจุ พระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๙ ที่ช่องเมืองชัยบรจุพระทนต์ของ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าดวงลดงกรณ กกรม หลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

ในวันที่ ๒๔ กันยายน ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ จะเสด็จมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน อุทิศถวายเป็นการส่วนพระองค์ทุกปี ในบางปีที่ไม่สามารถเสด็จมาได้ จักทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงที่ศานวลัย ศรตงสงคราม เป็นผู้แทนพระองค์

จึงถือได้ว่า พระสถูปเจดีย์โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหารแห่งนี้ เป็นสถานที่สำคัญส่วนพระองค์ ในการเสด็จมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลของราชสกุล “มหิตล” สมดังพระประสงค์ ของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และถือเป็นสถานที่สำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ไทย

สวนป่าและศาลาพระราชศรีทธา

แต่เดิมบริเวณนี้ เป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และใช้เป็นสถานปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนมีชื่อว่า “**สถานปฏิบัติธรรม ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์**” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐิน เป็นการส่วนพระองค์ ณ พระอารามนี้ ได้ทอดพระเนตรสถานปฏิบัติธรรมที่คับแคบไม่มีอาคารกันแดดฝน จึงมีรับสั่งให้จัดสร้างอาคาร เพื่อใช้อบรมปฏิบัติ

ธรรมและศาสนกิจอื่นๆ คณะศิษย์พระครูปลัดสัมพิพัฒน์เมธาจารย์ (ถาวร จิตตถาวโร)^{๕๕} จึงร่วมกันจัดสร้างศาลาพระราชศรีทธา แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่หน้าบันทั้ง ๒ ด้าน ได้ฉลวยเชิญพระบรมภาพรัชโยธ ภ.ป.ร. มาประดิษฐาน ภายในศาลาพระราชศรีทธา ตั้งบุษบก ประดิษฐานพระเสริม(จำลอง) เป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธาน รวมทั้งฉลวยเชิญพระบรมสารีริกธาตุ มาประดิษฐานให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา บริเวณรอบศาลาแห่งนี้ เป็นเขตสวนป่าที่มีความร่มรื่น นับเป็นสถานที่สงบให้ความร่วมมือทางจิตใจ ท่ามกลางความเจริญทางวัตถุรอบๆบริเวณพระอารามแห่งนี้

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดปฐมถุมนารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงที่มีชื่อเสียงในทางการศึกษาพระปริยัติธรรมและทางฝ่ายวิปัสสนาธุระ มาตั้งแต่แรกสร้างพระอาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้นิมนต์พระเถรจารย์ ฝ่ายธรรมยุติกจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาเป็นเจ้าอธิการปกครอง โดยพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูปฐมธรรมธาคา นับเนื่องจนถึงปัจจุบัน มีเจ้าอาวาส รวม ๘ รูปดังนี้

๑. พระครูปฐมธรรมธาคา (กล้า)
๒. พระครูปฐมธรรมธาคา (สิงห์ อคฺคธมฺโม)
๓. พระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์)
๔. พระวิสุทธิสารเถร (ผิว)
๕. พระปัญญาพิศาลเถร (หนู ฐิตปณฺโญ)

^{๕๕} ปัจจุบันคือ พระราชพิพัฒน์นทร (ถาวร จิตตถาวโร)

๖. พระธรรมปาโมกข์ (บุญมัน มนตาสโย)
๗. พระราชวรคุณ (สายหยุด ปณฺญาสาโร)
๘. พระเทพปัญญาภุมนี (อมร ญาโณทโย) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เนื่องในศุภมหามงคลวโรกาสที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงเจริญพระชนมายุ ๘๔ พรรษา กับวาระมงคลแห่งการสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครบ ๘๐ ปี ชาวจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้มีจิตศรัทธา จึงร่วมกันจัดสร้างศาลาเฉลิมพระเกียรติขึ้น ๒ หลัง โดยได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ัญญาตราสัญลักษณ์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ และขอพระราชทานพระอนุญาต ัญญาพระนามาภิไธยย่อประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ประดิษฐานที่หน้าบันศาลาเฉลิมพระเกียรติฯ เพื่อความเป็นสิริมงคลสูงสุด

พร้อมทั้งยังเป็นการรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ แห่งสมเด็จพระบูรพมหากษัตริราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงสถาปนาพระอารามนาม **“ปฐมวนาราม”** ที่แม้กาลเวลาจะผ่านล่วงเลยไปนานเพียงใด แต่ความงดงามและแนวพระราชปณิธานแห่งสัญลักษณ์ **“ปฐมวนา”** จะยังคงปรากฏทั่วทุกแห่งภายในวนารามแห่ง **“ปฐม”** นี้ ยิ่งความเบิกบานแก่จิตใจเสมือน **สุทิสสมหานคร** บน **ดาวดึงส์เทวพิภพ** แก่มหาชนเหล่าพสกนิกรสืบไป

บรรณานุกรม

- กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. **ศรีษณูชัยในอุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.
- จิราวรรณ แสงเพชร. “ลายคอกโบตันในศิลปะล้านนา”. **วารสารศิลปกรรม**.
ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๕, ๒๕๔๖.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานพระสยาม วัดสระปทุม**,
พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.
- **รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๗.
- ตำราวิชาอนุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธ
เจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๘.
- **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน,
๒๕๔๘.ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕. กรุงเทพฯ :
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.
- ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ประชุมสมโพธิกถา**.
กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา (เรียบเรียง). **พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๗.
- **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, กรุงเทพฯ :
องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๗.
- น. ณ ปากน้ำ. **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
ธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง
แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระอมราภิวัทิต (รจนา) และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส (ทรงชำระ). **บุพพสิกขาพรรณนา**, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) พุทธศักราช พ.ศ. ๒๕๐๙.

มนตรี ตราโมท. **คนศรีไทย**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.

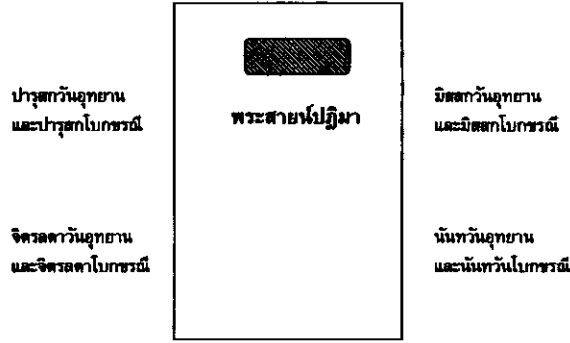
วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **วินัยมุข เล่ม ๑**. พิมพ์
ครั้งที่ ๒๓ กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๙๕.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ (ไตรภูมิโลกวิจิตรยงกถา)**,
กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕.

สมคิด จิระทัศนกุล. **พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๓๓.

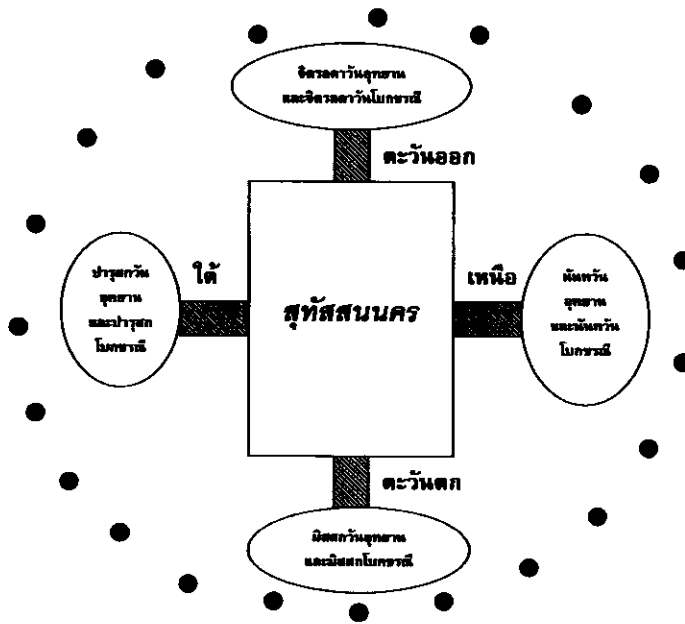
โตชนา พูลทองดีวัฒนา. **การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ศรีธัญชัย
ภายในพระวิหารวัดคฤหมณารามราชวรวิหาร**. เอกสารการศึกษา
เฉพาะบุคคล ประกอบการศึกษา หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตร
บัณฑิต(โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

สระบัวในกำแพงวังเอราวัณ

เขตกำแพงรอบสุทัศนเมณฑานคร
บนดาวดั่งสี่เทวทิภพ

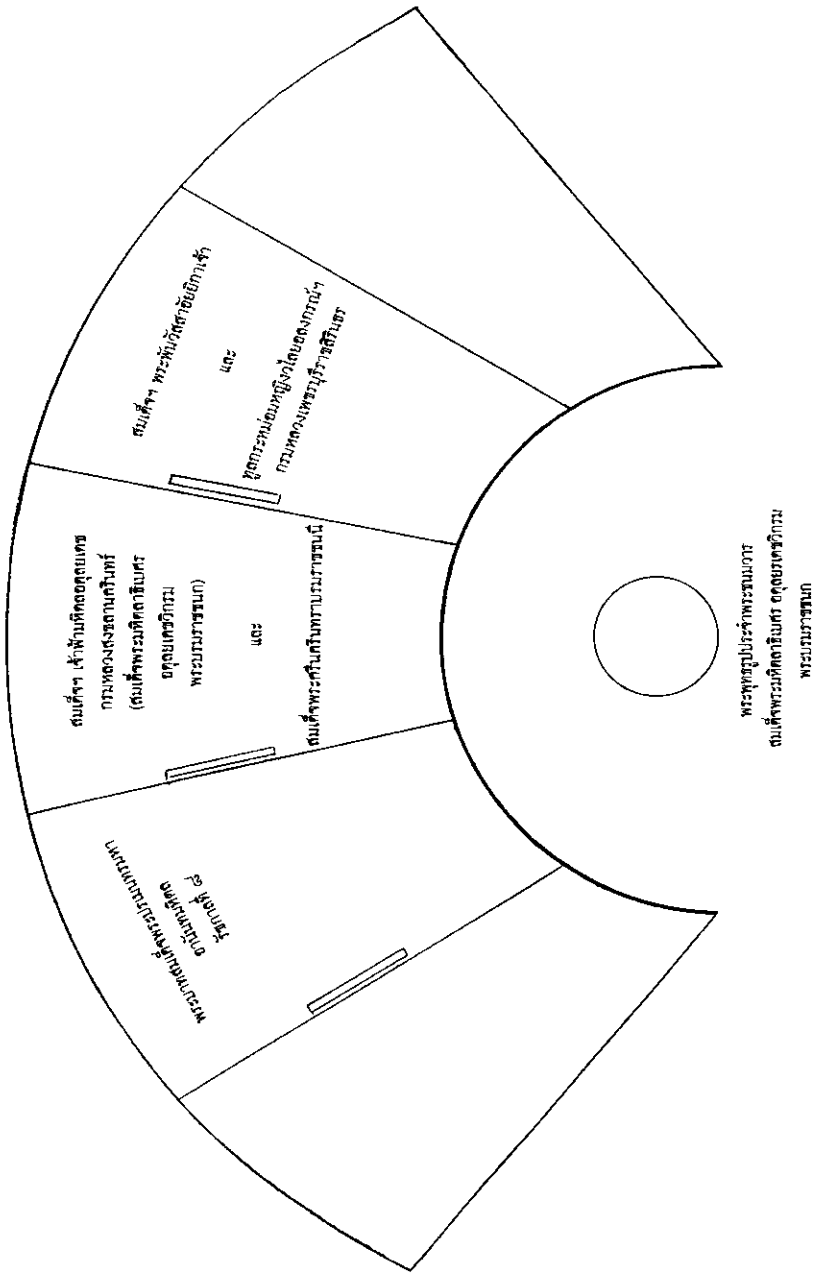
แผนผังที่ ๑ เนื้อหาภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดคุปทุมวนาราม

เขตกำแพงรอบสุทัศนเมณฑานคร

- แนวคันคาสถ เขตกำแพงชั้นที่ ๔ รอบสุทัศนนคร

แผนผังที่ ๒ ภาพจำลองการจิวภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ
วิเคราะห์เปรียบเทียบ กับวรรณกรรมไตรภูมิโลกวิณีจยกถา

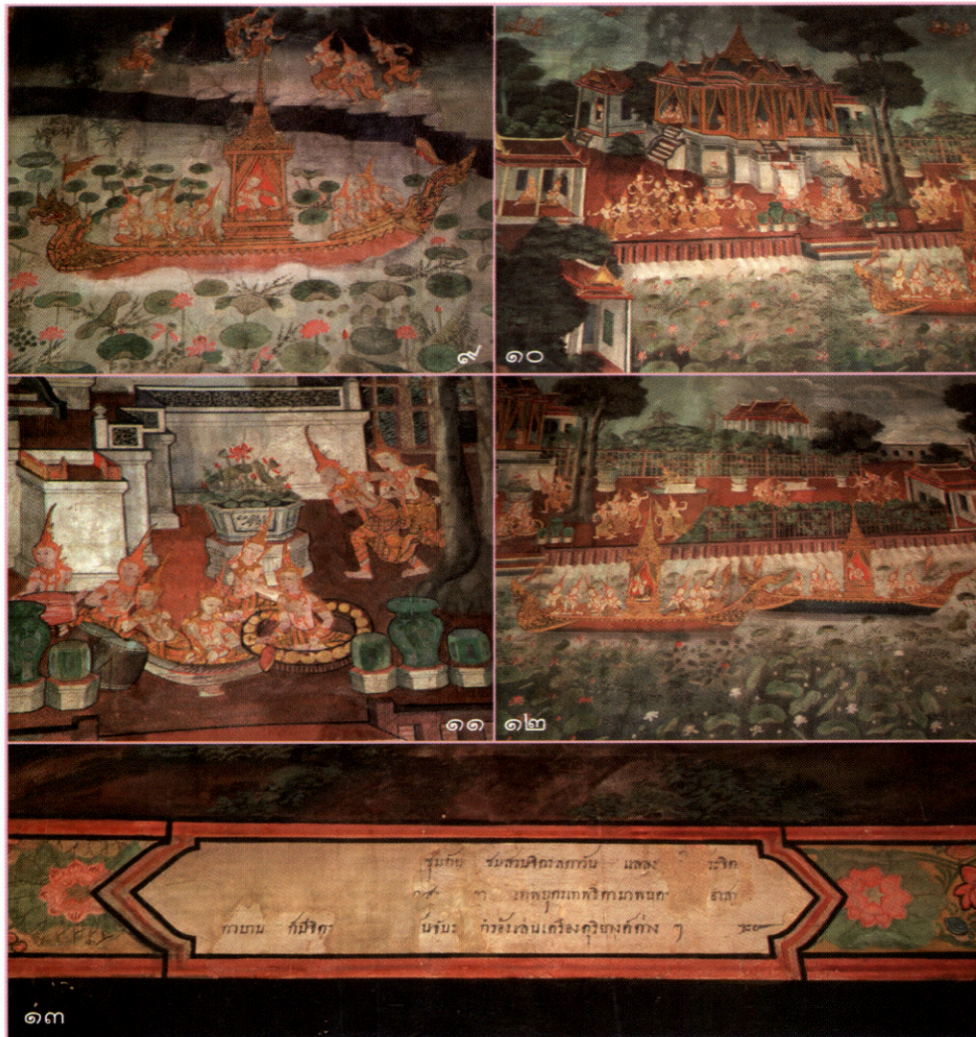
แผนผังที่ ๓ การบรรพชาพระบรมราชินี พระราชินี และพระราชโอรสในพระที่นั่ง

๑. พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม
๒. เสามาศิตาจำหลัก
๓. ชุ่มหน้าต่างและแผ่นศิตาจำหลัก
ประดับโคนเสาพาไล รอบพระระเบียงพระอุโบสถ
๔. หน้าบันพระอุโบสถ

๕. จิตรกรรมฝาผนัง
ภายในพระอุโบสถ
๖. ผนังทิศตะวันตก : แนว
ต้นตาลคู่น้ำและคันดิน
เขตกำแพงรอบสุทัสน
มทานคร
๗. รายละเอียดของแนว
ต้นตาล
๘. ตัวอักษรที่เขียนเหนือ
กรอบประตู

๙. ทิพยนาวาในโบกขรณี ภายในคูเมืองสุทโธสมณมหานคร
๑๐. ผนังด้านทิศใต้ หองด้านนอก : จิตรลดาวันและจิตรลดาโบกขรณี
๑๑. ปี่พาทย์เครื่อง ๕
๑๒. ทิพยนาวาในจิตรลดาโบกขรณี
๑๓. คำบรรยายภาพ สวนจิตรลดาวันและจิตรลดาโบกขรณี

๑๔. ผนังค้ำทึคใต้ ห้องค้ำโน : ปารุสกวันและปารุสกโมกขรณิ
 ๑๕. เทพยคาที่เข้ามาในสวนนี้ต่างมีจิตเข้มแข็งห้าวหาญ
 ๑๖. คำบรรยายภาพ ปารุสกวันและปารุสกโมกขรณิ

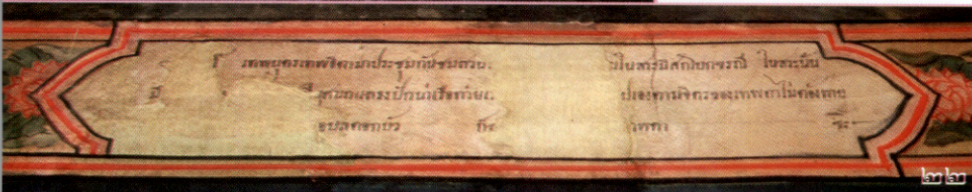

๑๗. ผนังทิศตะวันออก : สระโบกขรณีใน
กิ่งงาช้างเฮอร์วัด
๑๘. คำบรรยายภาพ เหนือกรอบประตู
๑๙. เทพบุตร เทียวชมโบกขรณีใน
กิ่งงาช้างเฮอร์วัด
๒๐. ภายในคอกบัว ๑ ดอก มี ๗ กลีบ
แต่ละกลีบมีนางฟ้าพื่อนรำ ๗ องค์

๒๑

๒๒

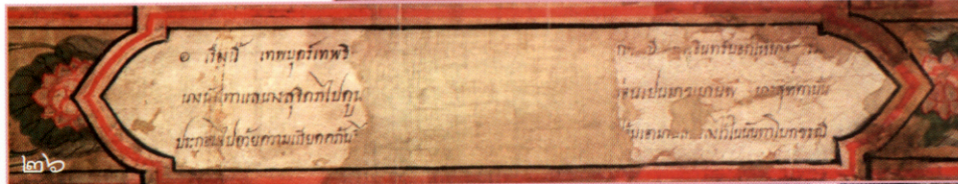

๒๓

๒๔

๒๑. ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านใน : มิสสกวันอุทยานและมิสสโกโขกขรณี
 ๒๒. คำบรรยายภาพ มิสสกวันอุทยานและมิสสโกโขกขรณี
 ๒๓. ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านนอก : นันทอุทยานและนันทาโขกขรณี
 ๒๔. นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทากว่าติเตียนนางสุซาดา ที่เกิดเป็นนางนงกยาง

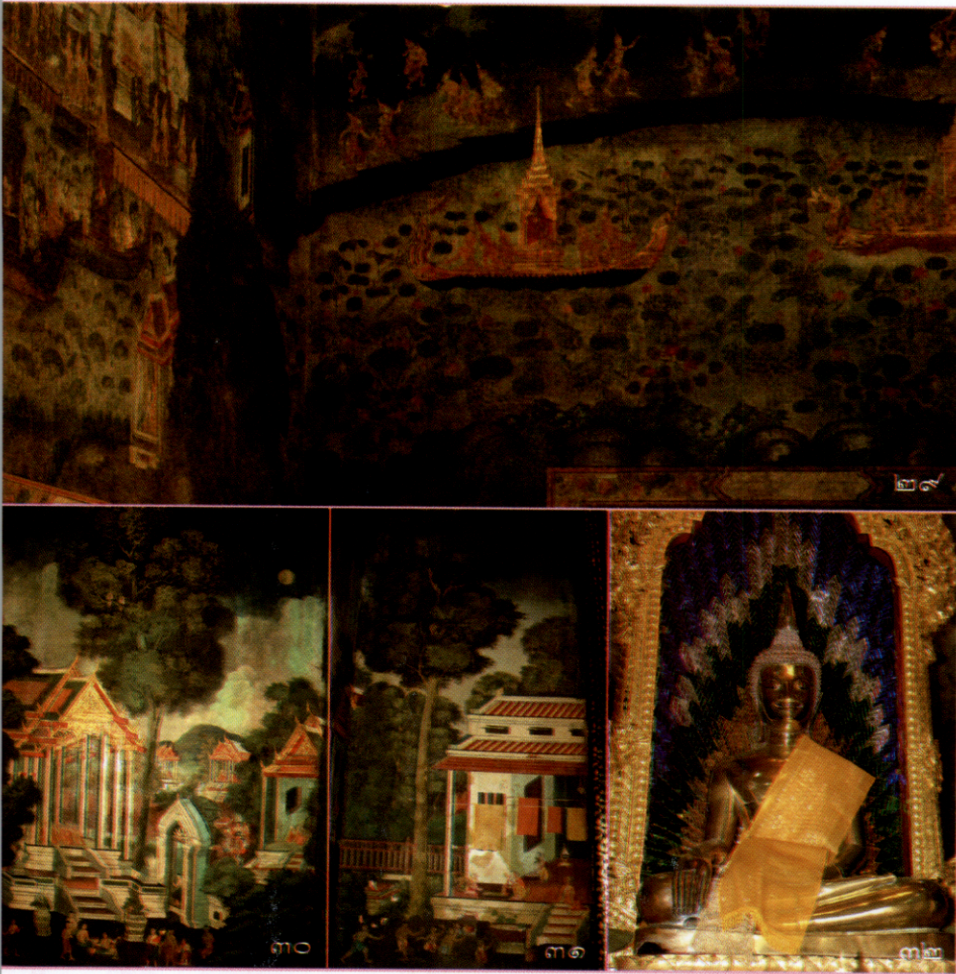

๒๕. ทิพยนาถาในนันทาโฆกขรณี

๒๖. คำบรรยายภาพ

๒๗. เหล่าปทุมชาตินานาพันธุ์ และพันธุ์พืชน้ำชนิดต่างๆ

๒๘. ภาพต่อเนื่องระหว่างนันทาโฆกขรณี และคูเมืองรอบสุทัตสนมมหานคร
(ผนังด้านทิศเหนือและผนังด้านทิศตะวันตก)

๒๙. ภาพต่อเนื่องระหว่างผนังนันทาโบกขรณี (ทิศเหนือ)
และคูน้ำรอบเมือง (ทิศตะวันตก)
๓๐. หมวดอุโบสถกรรม ในวินิยมุข
๓๑. หมวดจักรวรรค ในวินิยมุข
๓๒. พระศายนปฎิมา ประดิษฐานในพระอุโบสถ

๓๓. แผ่นไม้เขียนอักษรขอม พระคาถาภาษามคธ เรื่อง ตำนานพระสาयน์
๓๔. พระสถูป
๓๕. พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระอิริยาบถทรงศีล
๓๖. รอยพระพุทธรบาท สลักด้วยศิลา ศิลปะพม่า
สมัยเมืองรัตนากรณ์-มณฑลเถย์ (Ratanaporn-Mandalay period)

๓๗. พระพุทธไสยาสน์หินอ่อน ศิลปะพม่าสมัยรัตนโกสินทร์-มณฑลเลย
 ๓๘. พระวิหาร
 ๓๙. (ก) หน้าบันพระวิหารด้านทิศตะวันออก : เทพชุมนุม
 ๓๙. (ข) หน้าบันพระวิหารด้านทิศตะวันตก : มุจลินท์พญกษัตริย์
 ๔๐. จระนำท้ายพระวิหาร ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาปางห้ามญาติ
 ๔๑. ภายในพระวิหาร
 ๔๒. พระพุทธเจ้าในภัททกัป & พระองค์
 ๔๓. กระจับปี่พยุหยาตราขบวนมรดก อัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน

๔๔. เรือในกระบวนพยุหยาตราแบบราบใหญ่
 ๔๕. เรือในกระบวนพยุหยาตราแบบราบใหญ่
 ๔๖. เรือแบบจีน ฝีพายยืนพายเรือ เป็นเรือที่เล่นปิดท้ายกระบวนเรือ

๔๗. จิตรกรรมเรื่อง ศรีธนูชัย (ห้องที่ ๑๒)
 ๔๘. ศรีธนูชัย ตอนแข่งขันเขียนรูป
 ๔๙. ศรีธนูชัย ตอนช้างเผือกงาคำ
 ๕๐. ภาพทิวทัศน์ ประกอบฉากจิตรกรรมเรื่องศรีธนูชัย

๕๑

๕๒

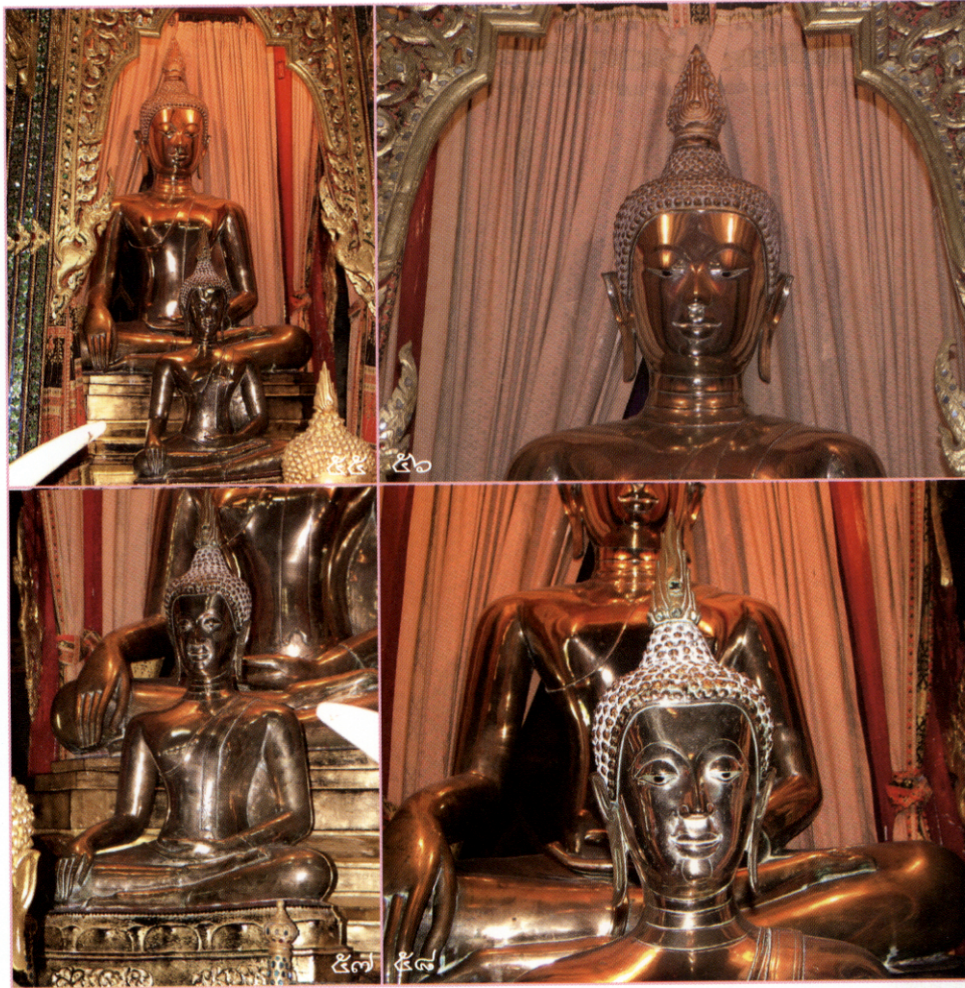

๕๓

๕๔

๕๑. ภาพทิวทัศน์ท้องทะเล ประกอบฉากจิตรกรรมเรื่องศรีธนญชัย
 ๕๒. ภาพพุทธบริษัทประดับเสาภายในพระวิหาร
 ๕๓. ภาพมุนษยนาคประดับบานประตูภายในพระวิหาร
 ๕๔. ภาพนักษัตรบนสวรรค์ เหน้่านกและแมลงตามธรรมชาติประดับบานหน้าต่าง

๕๕. พระพุทธปฏิมาพระเสริม

๕๖. รายละเอียดพระพักตร์พระพุทธปฏิมาพระเสริม

๕๗. พระพุทธปฏิมาพระแสน

๕๘. รายละเอียด พระพักตร์พระพุทธปฏิมาพระแสน

๕๙. ถวดยประดับที่สังฆาฏิ
และพระบาทพระแสน
๖๐. ฐานบัวและลายเครือ
ถ้านนาที่ประดับภายใน
กรอบช่องกระจกส่วนฐาน
ของพระแสน
๖๑. เรือนพระศรีมหาโพธิ์หรือ
โพธิ์พระ
๖๒. โรงเรียนพระปริยัติธรรม

ตำนานพระสยามศักดิ์สระปทุม

พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำนำ

ทอพระสมุทส์คำหรือพระนครไกรวรวรมพระราชนิพนธ์
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งภาษาไทย
 ไทยและภาษามคธพิมพ์มานานแล้ว ที่เป็นเรื่องใหญ่ เช่น
 ประชุมประกาศแลชุมนุมพระบรมราชาธิบายเป็นต้น ก็
 ไกรวรมพิมพ์จนไว้เป็นหมวดหมู่ แต่ยังไม่หมด นาน ๆ
 ทาลฉบับไกรวรมอีก เป็นฉบับปลีกข้าง พิมพ์รวมอยู่ใน
 หนังสืออื่นบ้าง กรมการทอพระสมุทส์ คึกไว้ว่าจะรวบรวม
 พิมพ์เป็นส่วนหนึ่งต่างหากให้สิ้นเชิง จึงพยายาม
 สืบเสาะแลตรวจค้นรวบรวมมาโดยลำดับ เรื่องตำนาน
 พระสาขณิกพิมพ์ในสมุทส์เล่มนี้ ค้นฉบับเดิมเป็นภาษา
 มคธอักษรขอมงานในใบลานสั้น ๆ ลาน เห็นจะทรง
 พระราชนิพนธ์ในสมัยเมื่อทรงสร้างวัดพุทธมณฑลแล้ว

ข

เชิญพระสาสน์ไปประดิษฐานเมื่อขมะเม็ย พ.ศ. ๒๕๐๓
 เหตุที่โปรดให้เชิญพระสาสน์ไปประดิษฐานในพระอาราม
 นอกพระนคร ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้โดย
 พิสดารในที่อื่น ซึ่งหอพระสมุดฯ ใ้รวบรวมพิมพ์
 ไว้ในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๗
 แล้ว ส่วนภาษามครยังไม่เคยเห็นพิมพ์ในที่ใด จึงได้
 พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เพื่อรักษาไว้มิให้สูญเสียบ.

พิณาสอนพ ุยนายก
 หอพระสมุดวชิรญาณ
 วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๗

ตำนานพระสาयน์วัดสระปทุม

อาร์มภคตา

๑ สุกุมกุด สุณนุทาน์	วาเจนนุทานณฺจิมิ กณฺ
อิมิสฺสา สาขณฺวทาย	ปฏิมาย จิตายิณ
ปวตฺตีกถณฺ วัตฺต	ยถาฉาคํ ยถาพลํ
คทาพนฺเชติ อิมฺเห	สํเชเปน ปวฺจฺจเต ฯ

ขอความงามมีแก่ผู้สัจและผู้อ่านถกานี้ทั้งหลาย
เทอญ

วัดเป็นเครื่องกล่าวประวัติของพระปฏิมาเจ้าอันชื่อว่า
สาयน์ นี้ ได้ตั้งอยู่แล้วในถิ่น (ในปทุมวนารามนี้)
ข้าพเจ้าจักกล่าวโดยสังเขป ด้วยคำอันผูกเป็นคาถา
ทั้งหลายเหล่านี้ ความที่รู้แล้วอย่างไร ตามควรแก่กำลัง

นิทานกาลา

๐ พุทฺธสุสาขํ ภาควโ	ปฏฺิมา จีวีตา อิต
จิวิ สุมิสฺสึเตเนว	วฏฺฏโลเทเน มายีตา
พหเลน ครเกน	สินฺทุเท (น) จมเนนฺว
สุมฏฺเจเน สฺยเตน	สฺวณฺณสฺตีเสนยี
เกน กคฺค กทา ชาติ	กถณฺจาวีทิตาวโน
เกวลํ ลาวการานํ	ทคฺคกมฺมุนฺติ มณฺณิตา

อิธาคมนโต ปุพฺเพ	ลาวรฏฺเจ ปคฺคิจิตา
มหาชยฺปุเร เขตฺเต	เขกฺสุมํ อวปฺพเพ
คฺุหายํ จิรณิกิตฺตา	คคฺคิสฺสเวหิ เกหิ
นानาชนสาธารณา	มหาชเนน ปุชิตา
สาขนาทึ วคฺคณามา	การณฺณายี เกนจิ
คคฺคโต อวินฺนเคน	วิญฺญาเคน ลียา ปุเร

เปลี่ยนทานกาลา

พระ ภูมิมา แห่ง องค์ สมเด็จ พระผู้ ทรง พระภาค พระ
พุทธเจ้านั้น อันประคิษฐานอยู่แล้วในทันที ไค้สร้างไว้
นานแล้วด้วยวิญญูโลหอนใจอกัน อย่างค้ำแทมน้ำหนักมาก
เป็นแห่งสนิทแท้ เกิดยงเกลาค้เหล็องงามคล้ายกับ
สีทอง ก็แต่ว่าจะทำอย่างไรไค้ เราทั้งหลายไม่ทราบ
ซัดว่า ไค้สร้างขึ้นด้วยเหตุไร ไค้สร้างในที่ไหน
ไค้สร้างขึ้นเมื่อไร รู้ไค้แต่ว่า เป็นหัตถกรรมของ
ช่างลาวแท้ ไค้ประคิษฐานอยู่แล้วในลาวราชรัฐ

ในกาลก่อนแต่กาลอันมาในทันที ผู้เป็นอธิการองค์ไค้
องค์หนึ่ง ในลาวราชรัฐนี้ ไค้เก็บไว้ในคูกา ในเขา
ธรรบรรพตแห่งหนึ่ง ในแขวงเมืองมหาชัยปรุเป็นการ
สาธารณแก่ชนค่าง ๆ มหาชนไค้พากันบูชาแล้ว ไค้
มีชื่อกล่าวแล้วว่า “สายน” คัจฉนี้ ถึงแม้ว่าโดยเหตุ
อันใด ๆ ไม่ทราบซัดไค้แต่เหตุนั้น ๆ (ก็ค้) ผู้รู้แจ้ง
ซัดแล้วในเมืองยังระพังมีอยู่

มหาชยปรภาทีสุ
 คตาวุคตภิกคิสีททา
 ยทา ทุพพญจิกา อสุส
 อชฺโฆกาเส สฺทฺธเ จานเ
 ทสฺสานภาวโตเยว
 สสฺสาทนี สมฺปาเทที

นิวาสิที พหุทียี
 ยดา ยํ สุมทิตฺธิกา
 ตทาเย ปุชิตา สเจ
 วสฺสคฺคํ ปาจาเน กเท
 เทโว สมฺมา ปวสฺสทิตฺ
 สมิตฺถํ เนที เมทนี

อิรฺเววํ ภิกคิสีทฺเทน
 สตี ทุพพญจิกาเยคฺค

อโย พหุที มานิตา
 วสฺสคฺคํ ปุชยนฺตคํ

พฺภุสฺส โข ภควโต
 สมานํ ทฺวํสุ สหสฺเสสฺ
 อคิภฺกนฺเตสฺ กาเสน
 ปฺรเมณฺทมทามภฺกฺ-
 ลาวาทิสฺสึสฺสริยํ

ปรินิพฺพุตกกาลโต
 จตุสฺสฺว สเทสฺ จ
 ราชา สฺยามานมิตฺสโร
 นาโมพฺพุทฺธาติมามโก
 วคฺเคนโตเยว ธมฺมโต

๕

พระปฐมเจ้า^๕ มีมัทธาเป็นอนังมณโค กิติกัพท^๕
 ทั้งหลายอันชนประจำเมืองทั้งหลายแม้มาก ในเมือง
 มหาชยปรเป็นต้นทั้งหลายได้กล่าวแล้วฉันนั้นว่า ฝน
 แล้งจะพึงมีในกาลใด ถ้าหากว่าพระปฐมเจ้า^๕ ไค
 ขชาแล้วในสถานอันสอาดในที่แจ้ง ครั้นเมื่อการขอเพื่อ
 ให้ฝนตกได้ทำแล้ว ฝนก็ย่อมตกโดยชอบ ยังธัญญาทั้ง
 หลายมีเข้ากล้าเป็นต้นให้ถึงพร้อมได้ ย่อมนำมาเมทนีให้
 สำเร็จโดยอานุภาพแห่งพระปฐมเจ้า^๕ ในกาลนั้นแท้
 พระปฐมเจ้า^๕ มหาชนได้ขึ้นยดอแล้ว ด้วยกิติกัพท^๕
 อย่างนั้นแหละ ครั้นกาลเมื่อฝนแล้งในทณ^๕ ชน
 ทั้งหลายก็ไคขชาอยู่ซึ่งพระปฐมเจ้า^๕ เพื่อจะให้ฝนตก
 ในกาลเมื่อ ๒๔๐๐ ขมีอยู่โดยกาลอันล่วงแล้ว แต่
 กาล ปรีนิพพาน แล้วมา แห่ง สมเด็จพระผู้ ทรง พระภาค
 พุทธเจ้าแล พระราชาสยามามิสสร ทรงพระนาม
 สมเด็จพระบรมเมธมทามกฏ พระองค์ทรงนยดอพระ
 พุทธจักรอัน ได้ยี่ความเป็นเจ้าใหญ่ให้ขึ้นไปโดย

สมุมาว อุลมมฺเภนโต
 เขกั โสณฺณงฺกุรํ นาม
 ลาววฺจํ ปฺทินฺตฺต

สพฺพคฺค พุทฺธสํสาสนํ
 ลาวยํ ราชเสวกํ
 กรณฺเียน เณนํ

โสณฺณงฺกุโร โส ลาวยโย
 สายนาย ปฏฺิมาย
 สุกฺวา มหาชยํ ปุริ
 สายนวุทํ พุทฺธรूपํ
 พหุชณฺณํ อนารกฺขํ
 ราชนามํ อปฺทิสฺส
 อานยิตฺวา ปฏฺิมนฺตํ
 กเถทฺวา ปวคฺทํ สพฺพิ

ลาววฺจํ คโต คทา
 กิตฺติสทฺทํ สฺยคฺคตํ
 คนฺทฺวา ทิสฺวา สยํ คท
 คทายํ สฺยคฺทิจิตํ
 กาลานุกาลปฺยฺชิตํ
 สฺยวมราชานุกาวโต
 ปาเยทฺวา นครํ อิมํ
 สนนฺยยาเทสิ ราชิน

๗

รวบรวมแท้ ในประเทศทั้งหลาย มีประเทศลาวเป็นต้น
 พระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาทั่วไปโดยชอบแท้
 ได้ส่งเจ้าลาวองค์หนึ่ง ชื่อโสณฉกร (หน่อคำ) ผู้
 เป็นราชเสวก ให้ไปส่งลาภราชูโดยพระกรณีย์อันโค
 อันหนึ่ง

เจ้าลาวโสณฉกรนั้นได้ไปถึงลาภราชูในกาลนั้น
 ได้ฟังกิติศัพท์แห่งพระสยามปฐมเจ้าอันแผ่ไปเป็นอันงาม
 ครั้นไปถึงเมืองมหาชัยบุรีแล้ว ได้เห็นพระพุทธรูปชื่อ
 สายน ในที่นั้นด้วยตนเอง อันประดิษฐานอยู่เป็นอันดี
 ในคูหา มีไฉ่มีอารักขา มีประมุขชนเป็นอันมาก
 หากบูชาแล้วโดยกาลานกาล จึงกล่าวอ้างพระราชนาม
 เชิญเอาพระปฐมเจ้าขึ้นมา โดยราชานภาพของพระ
 เจ้ากรุงสยาม ครั้นถึงพระนครนี้แล้ว กรายทูลยวัก
 ทิ้งปวงแล้ว ทูลเกล้าฯ ถวายแก่พระราชเจ้า

• ภายหลังได้ไปเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ห้วงศเจ้าเมืองอุบลราชธานี

คทา ปน ปรเมนท-
มหาราชา มหุสสาโท
อิมสูมี ปทุมวเนท
อิม วิหาริ กาเรนโต

อิมสูมี ซนุทลิมาย
เอวิ ลทอ ปุทอรูป
ปธานเจคิย กตวา
ปุชั คสสาบี กาเวสิ

เทวา เจว มนุสสา ๑
คหฐจา ปพพชิตา วา
อิม สายนสมณณ
สมุมเทว นมสุสนตุ
อนโมทนตุ รณโณย
กทานิ ราชปุณณานิ

มหามกฏสวทโย
ปสนโน พุทอสาสเน
นินนจาเน มโนรเม
สพพวคณนิ จาปย

กตมทอิ ปฎิมาชมเร
สาขนวมิมิมิ สก
จปาเปสิ ซนาธิโป
นิพทอ กาลิกมบี ๑

พุทอทิวคณุมามกา
สพเพชชากคาคคา
พุทอเทสิทเจคิย
ปุเชนตุ ๑ ขณพล
สพเพส หิตกามิโน
อนเนกธา คธา คธา

๘
 ในกาลนั้นฝ่ายว่าสมเด็จเจ้าพระปรเมนทรมหาอมรรต
 ราชเจ้า ผู้ทรงพระมหาอสุภะผู้ทรงเลื่อมใสแล้วในพระ
 พุทธศาสนา จึงทรงสร้างพระวิหารนันทวันในท่าม อันเป็น
 รมณีสถาน ชานานชื่อว่า วัดปทุมวันนี้ ไต่ยังวัด
 ทั้งหลายทั้งปวงให้ประดิษฐานอยู่

ครั้นเมื่อปฏิมาพระองค์ได้สร้างแล้วในชั้นเทศนา
 นี้ สมเด็จเจ้าพระราชาได้เชิญพระพุทธรูป
 สายน อันงามนี้ ที่พระองค์ได้แล้วโดยอานภาพอย่าง
 ให้เป็นประธานเจดีย์ ประดิษฐานไว้ ไต่ทรงทำ
 ขสาแก่พระปฏิมาเจ้านั้น ประกอบในกาลอันเนื่องนี้

ขอเทพคาเจ้าทั้งหลายก็ มนุษย์ทั้งหลายก็
 หรือ ฤๅษีก็ได้บรรพชิตทั้งหลายแม้ทั้งปวง ผู้
 นิชิตซึ่งวัดนี้มีพทธาทิรคนเป็นต้น ไต่มาแล้วมาแล้ว
 ในทัน จึงพากันนมัสการโดยชอบเถิด จึงพากันบูชา
 พระปฏิมาเจ้ามีสมญาว่า สายน นี้ เป็นพทธโธทเทสิก
 เทียบความควรแก่กำลังเถิด จึงอนุโมทนาซึ่งพระราชบุญ

น จ ราชชา วิกฤเดติ
ชณเเว วย พทุกายี

ปรคณัน พุททฐณมียา
ปรสส์ อนุปรสนคคิ

เกวลั ปติชานาคิ
ยถาคคโน ชณเเวสณจ

ทุกุขสฺสทสฺส ปรคณัน
ทุกุขสฺสทสฺส โท ภาเวยเยเต

อิช สาขนวุททาพทจ
สาเชค วุจฺจิสมปรคคิ

ปรคณายั ปติจฺจิกา
วสฺสกาเสสฺ สพพทา ๑

ทั้งหลายที่พระองค์ได้ทรงทำแล้วโดยอเนกประการ กวี่ย
 ประการนั้น ของพระราชเจ้า ผู้ใคร่ต่อประโยชน์เกื้อ
 กุดแก่โลกทั้งหลายทั้งปวงเกิด

อนึ่ง สมเด็จพระราชาเจ้า มีได้ทรงอวดอ้าง ถึงความ
 ปรารถนาพุทธภูมิ เช่นชนทั้งหลายอันเป็นอันมาก
 (ปรารถนาแล้ว) พระองค์ทรงเห็นอยู่ว่าความปรารถนา
 เช่นนั้นมีใช้เป็นสิ่งเข้าไปประจักษ์

ธรรมเป็นที่สุกแห่งทุกขะจึงมีแก่พระองค์ก็ แก่
 ชนทั้งหลายอันก็ด้วยประการใด ย่อมทรงปฎิญาณ
 ซึ่งความปรารถนา แห่งธรรมเป็นที่สุก แห่งทุกขะ ส่วนเคี้ยว
 (กวี่ยประการนั้น)

พระพรตปฏิบัติมาเจ้านี้ ได้ประคิษฐานอยู่ในที่นี้ ขอ
 รงยังวิญญูสมบัติ ในพรรษกาลทั้งหลาย ให้สำเร็จ
 ในกาลทุกเมื่อเทอญ ฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [๕๑๐๑-๑๕๑/๒,๐๐๐(๒)]
โทร. ๐-๒๒๑๕-๓๑๑๒, ๐-๒๒๑๕-๒๕๕๗, ๐-๒๒๑๕-๓๕๖๓
นางศรินทิพย์ นิมิตรมงคล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พฤศจิกายน ๒๕๕๐
<http://www.cuprint.chula.ac.th>

